Skiepyti taikos idėją žmonių sąmonėje...

Lietuvos narystei
UNESCO – *25* metai

Jungtinių Tautų
Švietimo, mokslo ir
kultūros organizacija

**Lietuvos nacionalinė
UNESCO komisija**

Lietuvos nacionalinė UNESCO komisija pristato Lietuvos narystės UNESCO 25-mečiui skirtą leidinį, kurį sudaro Lietuvos akademinės visuomenės, kultūros, švietimo ir mokslo veikėjų mintys iš šių dienų ir ateities perspektyvos apie pagrindines UNESCO veiklos kryptis ir vertybes, siejamas su Lietuvos aktualijomis, poreikiais ir galimybėmis jas plėtoti.

Pagrindinė UNESCO misija – prisidėti prie taikos stiprinimo visame pasaulyje vystant bendradarbiavimą tarp tautų švietimo, mokslo, kultūros ir komunikacijos srityse, siekiant užtikrinti visuotinę pagarbą teisingumui, įstatymo viršenybei, žmogaus teisėms bei pagrindinėms laisvėms. Nuo 1991 m. Lietuva aktyviai dalyvauja UNESCO veikloje, yra ratifikavusi svarbiausias UNESCO konvencijas, net dešimt kultūros, gamtos ir dokumentinio paveldo vertybių yra pripažintos pasauliniu mastu bei įrašytos į UNESCO sąrašus.

Suvokti visavertės narystės UNESCO veikloje svarbą šiandien itin svarbu, nes šiame kokybiškai naujame Lietuvos narystės etape būtina veiksmingai išnaudoti unikalaus tarptautinio intelektinio forumo teikiamas galimybes – perimti kitų valstybių ir organizacijos ekspertų gerąją patirtį ir žinias bei jomis dalintis, formuojant demokratijos, žmogaus teisių, atviros pilietinės visuomenės, darnumo principais grindžiamą politiką.

Esame labai dėkingi visiems, prisidėjusiems kuriant šį pagrindines UNESCO vertybes ir veiklas atspindį leidinį, – gerbiamiems straipsnių autoriams: dr. Erikai Leonaitei, a. a. prof. Leonidui Donskiui, Rėdai Brandišauskienei, dr. Laimai Galkutei, prof. Rūtai Petrauskaitei, dr. Arūnui Gelūnui, Evelinai Karalevičienei, doc. dr. Ritai Repšienei, prof. dr. Arvydui Pacevičiui, prof. habil. dr. Vladui Žulkui, prof. dr. Rimvydui Laužikui, VšĮ Lietuvos antidopingo agentūrai. Taip pat nuoširdžiai dėkojame leidinio iliustracijų-plakatų autoriui Giedriui Jokūbauskiui bei organizacijoms ir autoriams, kurie leido naudotis jų turimomis fotografijomis.

Lietuvos nacionalinės UNESCO komisijos sekretoriatas

UNESCO misija ir pamatiniai veiklos principai

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo pirmininko patarėja, Vilniaus universiteto Teisės fakulteto ir Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto lektorė

dr. Erika Leonaitė

لما كانت الحروب تتولد في عقول البشر، ففي
عقولهم يجب أن تبنى حصون السلام.

היות שרוח האדם היא הורתן של המלחמות,
יש לבנות בה את ביצורי השלום.

Les guerres prenant naissance dans l'esprit des hommes,
c'est dans l'esprit des hommes que doivent être élevées les défenses de la paix.

SINCE WARS BEGIN IN THE MINDS OF MEN,
IT IS IN THE MINDS OF MEN THAT THE DEFENSES OF PEACE MUST BE CONSTRUCTED.

> **Mintys apie karus gimsta žmonių protuose, todėl būtent žmonių sąmonėje privalu skiepyti taikos gynimo idėją.**

Ne vienas, išgirdęs apie UNESCO, šios organizacijos veiklą susieja tik su pasaulio paveldo apsauga. Nors ši sritis neabejotinai itin svarbi Lietuvai, vis dėlto derėtų pabrėžti, kad minėtos organizacijos misija daug platesnė.

1946 m. įkurtos Jungtinių Tautų specializuotos agentūros – Jungtinių Tautų Švietimo, mokslo ir kultūros organizacijos (UNESCO) Konstitucijos 1 straipsnyje įtvirtinta, kad šios organizacijos tikslas – prisidėti prie taikos ir saugumo palaikymo stiprinant bendradarbiavimą per švietimą, mokslą ir kultūrą, kad būtų užtikrinta visuotinė pagarba teisingumui, teisės viršenybei, žmogaus teisėms bei pagrindinėms laisvėms[1]. Pamatinį organizacijos veiklos principą, grindžiamą Apšvietos idealų dvasia, atskleidžia nuostata, kad „mintys apie karus gimsta žmonių protuose, todėl būtent žmonių sąmonėje privalu skiepyti taikos gynimo idėją“[2]. Taigi UNESCO veikla siekiama ugdyti individualų sąmoningumą, kylantį iš savo ir kito asmens žmogiškojo orumo suvokimo, tolerancijos ir pagarbos kultūrų įvairovei, taip prisidedant prie taikos kultūros kūrimo. Taikos kultūros koncepcija gali būti siejama su Jamusukro deklaracijoje *Dėl taikos žmonių protuose* atspindėta taikos samprata, pagal kurią taika – tai ne tik ginkluoto konflikto nebuvimas, bet ir giluminis įsipareigo-

[1] Jungtinių Tautų Švietimo, mokslo ir kultūros organizacijos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 66-3297.
[2] *Ibid*.

jimas puoselėti laisvę, teisingumą, visų žmonių lygybę ir solidarumą, taip pat darnų žmonijos santykį su aplinka[3]. Toks taikos kultūros suvokimas glaudžiai siejasi ir su darnaus vystymosi koncepcija, reiškiančia pusiausvyrą tarp ekonominio, socialinio vystymosi ir gamtos apsaugos. Beje, Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 2015 m. priimtoje rezoliucijoje, kuria patvirtinta *Darnaus vystymosi darbotvarkė iki 2030 metų*, nurodoma, kad „darnus vystymasis neįmanomas be taikos, o taika neįmanoma be darnaus vystymosi“.

Humanistinė-intelektinė UNESCO misija prisidėti prie taikos kūrimo, skurdo panaikinimo, darnaus vystymosi ir tarpkultūrinio dialogo per švietimą, mokslą, kultūrą, komunikaciją ir informaciją[4] lemia tai, kad šios organizacijos veikla apima įvairias su švietimo plėtra, mokslo pažangos skatinimu, kultūrų įvairovės apsauga ir tarpkultūrinio supratimo ugdymu, saviraiškos laisvės apsauga susijusias sritis, įskaitant lyčių lygybės skatinimą, neraštingumo mažinimą, informacinės visuomenės kūrimą, su darniu vystymusi susijusių mokslinių tyrimų skatinimą, bioetikos standartų kūrimą, pliuralistinės žiniasklaidos puoselėjimą, materialiojo ir nematerialiojo pasaulio kultūros paveldo apsaugą ir kt. Organizacijos tikslo siekiama vykdant paramos programas ir projektus, kuriant ir įgyvendinant specializuotas strategijas ir iniciatyvas, taip pat prisidedant prie tarptautinės teisės vystymo į UNESCO mandatą patenkančiose srityse. Rengiamos konvencijos, t. y. daugiašalės sutartys, kuriose įtvirtinamos sutartinės teisės normos pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos, diplomų ir akademinių laipsnių pripažinimo, autorių teisių apsaugos ir kitose srityse. Taip pat priimami privalomos teisinės galios neturintys teisės aktai – rekomendacijos ir deklaracijos. Rekomendacijomis valstybės narės raginamos priimti nacionalinės teisės aktus, įgyvendinančius jose nubrėžtas gaires dėl, pavyzdžiui, suaugusiųjų mokymo, muziejų ir jų kolekcijų apsaugos ir prieinamumo, daugiakalbystės ir visuotinės prieigos prie elektroninės erdvės. Deklaracijose įtvirtinamos ypatingos svarbos nuostatos, kuriomis turėtų vadovautis visa tarptautinė bendruomenė. Sparčiai besivystančių biotechnologijų kontekste itin reikšmingos

[3] Yamoussoukro Declaration on Peace in the Minds of Men. International Congress on Peace in the Minds of Men, Côte d'Ivoire, 1 July 1989.
[4] UNESCO Medium-Term Strategy 2014–2021, *37 C/4*, p. 13.

Visuotinė žmogaus genomo ir žmogaus teisių deklaracija (1997), *Tarptautinė deklaracija dėl žmogaus genetinių duomenų* (2003), *Visuotinė bioetikos ir žmogaus teisių deklaracija* (2005).

Organizacijos veikla integruoja kertinius tarpusavyje glaudžiai susijusius žmogaus teisių ir lygiateisiškumo, lygybės ir darnumo, darnaus vystymosi principus.

Žmogaus teisių dimensija įtraukiama į UNESCO veiklą nuo pat šios organizacijos įkūrimo: UNESCO dalyvavo rengiant *Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją* (1948), o ją priėmus, jau kitą dieną UNESCO Generalinė konferencija įpareigojo generalinį direktorių įtraukti deklaracijos nuostatas į įgyvendinamas programas[5]. Organizacijos veikla yra tiesiogiai susijusi su galimybių laisvai naudotis konkrečiomis *Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje* įtvirtintomis teisėmis plėtimu: teise į mokslą, teise laisvai laikytis savo įsitikinimų ir juos reikšti, gauti ir skleisti informaciją ir idėjas, teise laisvai dalyvauti bendruomenės kultūriniame gyvenime, gėrėtis menu, dalytis mokslo pažangos laimėjimais ir jų teikiama nauda. Kartu pažymėtina, jog dėl to, kad „visos žmogaus teisės yra universalios, nedalomos, tarpusavyje priklausomos ir susijusios“[6], galimybių įgyvendinti minėtas teises plėtra sudaro prielaidas veiksmingiau įgyvendinti ir kitas teises. Šiuo požiūriu itin svarbus yra švietimas, pasitelkiamas kaip priemonė ne tik informacijos apie žmogaus teises sklaidai, bet ir asmens sąmoningumo ugdymui ir kartu – veiksmingesniam žmogaus teisių įgyvendinimui. Daug dėmesio skiriama moterų nelygybės panaikinimui ir lygiateisiškumo įtvirtinimui, tam pasitelkiant švietimą, kovą su stereotipais, moterų įgalinimui skirtas programas.

Svarbi vieta UNESCO strategijoje tenka kultūrinės įvairovės apsaugai, lemiančiai diskusijas dėl su kultūrinio savitumo išsaugojimu susijusių tokių kolektyvinių teisių, kaip teisė į kultūrinės tapatybės išsaugojimą, formavimosi. Vis dėlto, nesant sutarimo dėl konkretaus šios teisės turinio ir kultūrinės bendruomenės sampratos, pastaruoju metu akcentuo-

[5] Resolution on Universal Declaration of Human Rights, 11 December 1948. *Records of the General Conference of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*, p. 118.
[6] Vienna Declaration and Programme of Action. The World Conference on Human Rights in Vienna, 25 June 1993.

jama kultūrų raiškos įvairovės apsauga ir tarpkultūrinio dialogo skatinimas. Šiame kontekste svarbu pažymėti, kad, kaip pabrėžiama *Visuotinėje kultūrų įvairovės deklaracijoje* (2001) ir *Konvencijoje dėl kultūrų raiškos įvairovės apsaugos ir skatinimo* (2005), kultūrų įvairovės argumentas negali būti naudojamas tarptautinės teisės saugomų žmogaus teisių pažeidimams pateisinti. Tokia prieiga, į kultūrinės įvairovės apsaugą integruojanti tarptautinius žmogaus teisių apsaugos standartus, užkerta kelią piktnaudžiavimui kultūrinio reliatyvizmo koncepcija ir leidžia nubrėžti skirtį tarp žmoniją praturtinančios kultūrų raiškos ir su žmogaus orumo apsauga bei lygiateisiškumu nesuderinamų praktikų.

Lygybės ir darnos siekis atsiskleidžia į skurdo panaikinimą orientuotoje veikloje. Šio tikslo, neatsiejamo nuo žmogaus orumo ir pagrindinių teisių užtikrinimo, pirmiausia siekiama skatinant raštingumo ir kokybiško išsilavinimo sklaidą, padedančią sumažinti neraštingumo nulemtą socialinę atskirtį. Taip pat skatinami prie racionalaus išteklių naudojimo ir visuomenės gyvenimo sąlygų gerinimo prisidedantys moksliniai tyrimai, inovacijos, šiaurinių ir pietinių valstybių mokslininkų bendradarbiavimas. Darnios visuomenės raidos siekį išreiškia ir UNESCO globalieji prioritetai – darni Afrikos regiono raida ir lyčių lygybės įgyvendinimas.

Atsižvelgiant į tai, kad šiuolaikinio pasaulio problemos įgauna vis kompleksiškesnes formas, siekiant kurti ir įgyvendinti veiksmingus sprendimo būdus, UNESCO veikloje vis labiau diegiamas darnaus vystymosi principas, integruojantis ekonominę, socialinę ir ekologinę dimensijas. Itin daug dėmesio skiriama darnaus vystymosi švietimui, kuriuo siekiama ugdyti pamatines humanistines vertybes, kultūrinį raštingumą, didinti sąmoningumą sveikatingumo, klimato kaitos, biologinės įvairovės išsaugojimo, stichinių nelaimių rizikos mažinimo, darnaus gyvenimo būdo ir kitais su Jungtinių Tautų *Darnaus vystymosi darbotvarkėje* įtvirtintais tikslais susijusiais klausimais, kartu įgalinant globalų pilietiškumą. Skirtingas sritis integruojanti prieiga, apimanti mokslo duomenis ir vietinių bendruomenių žinias, pasitelkiama teikiant valstybėms pagalbą įvairiose viešosios politikos formavimo srityse.

Taigi UNESCO misija įgyvendinama pasitelkiant holistinę žmogaus saugumo prieiga grindžiamą paradigmą, apimančią universalių demokratinių vertybių puoselėjimą ir asmens apsaugą nuo politinio, socialinio, ekonominio ir ekologinio pobūdžio grėsmių. Kartu prisidedama prie vadinamųjų trečiosios kartos, solidarumu grindžiamų žmogaus teisių (teisės į taiką, teisės į švarią aplinką, teisės į vystymąsi), kol kas išreiškiančių siekius, o ne teisiškai įtvirtintas galimybes, praktinio įgyvendinimo. Žinoma, ši misija, įgyvendinama bendradarbiaujant valstybėms narėms, yra neatsiejama nuo jų įsitraukimo ir realaus įsipareigojimo laikytis organizacijos principų.

Lietuvos Respublika UNESCO nare tapo 1991 m. spalio 7 d. ir nuo tada aktyviai dalyvauja organizacijos veikloje, yra ratifikavusi visas svarbiausias UNESCO konvencijas.

Lietuvos narystė universaliose ir regioninėse tarptautinėse organizacijose, kaip viena svarbiausių užsienio politikos įgyvendinimo formų, svarbi ir konstituciniu aspektu. Kaip pažymi prof. Dainius Žalimas, užsienio politikai ir narystei tarptautinėse organizacijose skirtos Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatos suponuoja ne tik Lietuvos valstybės teisę, bet ir pareigą pagal galimybes dalyvauti tarptautinėse organizacijose, jeigu tai padeda įgyvendinti konstitucinius užsienio politikos tikslus užtikrinti šalies saugumą ir nepriklausomybę, piliečių gerovę ir pagrindines jų teises bei laisves, taip pat konstitucinį siekį prisidėti prie teise ir teisingumu pagrįstos tarptautinės taikos kūrimo[7].

Atsižvelgiant į UNESCO tikslus ir vykdomą veiklą, nekyla abejonių, kad Lietuvos narystė šioje organizacijoje laikytina svarbia priemone ne tik įgyvendinant konstitucinius užsienio politikos tikslus, bet ir stiprinant pamatines konstitucines vertybes – demokratiją, žmogaus teises ir teisės viršenybę. Dalyvaudama šios organizacijos veikloje, Lietuva įgyja galimybę prisidėti prie tarptautinės aplinkos, skatinančios laisvą visuomenės solidarumu, žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimu grindžiamą demokratinės Lietuvos pilietinės tautos raidą, kūrimo. Beje, UNESCO misija yra itin artima Lietuvos Respublikos Konstitucijos preambulėje įtvirtintam atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės siekiui.

[7] Dainius Žalimas, Konstitucinis Lietuvos Respublikos užsienio politikos tikslų ir principų įtvirtinimas. *Konstitucinė jurisprudencija*, 2012, Nr. 1 (25), p. 386–387.

Suvokti Lietuvos visavertės narystės UNESCO veikloje svarbą šiandien itin svarbu, nes, ilgą laiką buvusi finansinės paramos gavėja, Lietuva tapo paramos teikėja ir lygiaverte partnere įgyvendinant šios organizacijos misiją. Šiame kokybiškai naujame narystės etape aktualu veiksmingai išnaudoti UNESCO, kaip unikalaus tarptautinio intelektinio forumo, teikiamas galimybes: perimti kitų valstybių ir organizacijos ekspertų gerąją patirtį ir žinias, taip pat dalintis patirtimi ir informacija, reikšminga formuojant demokratijos, žmogaus teisių, atviros visuomenės, darnumo principais grindžiamą politiką. Įgyvendinant JT Generalinės Asamblėjos patvirtintoje *Darnaus vystymosi darbotvarkėje* įtvirtintus tikslus, ypatingą dėmesį vertėtų skirti bendradarbiavimui – užtikrinant sveiką gyvenseną, visa apimantį ir lygiavertį kokybišką švietimą bei visą gyvenimą trunkantį mokymąsi, siekiant lyčių lygybės, skatinant tvarų ekonomikos augimą, kuriant atsparią infrastruktūrą ir mokslo naujoves, skatinant taikios ir įtraukios visuomenės kūrimąsi. Narystės organizacijoje teikiamos intelektinės partnerystės galimybės laikytinos vertinga priemone sprendžiant tokias Lietuvos pažangos strategijoje *Lietuva 2030* įvardytas Lietuvos visuomenės problemas, kaip stereotipų galia, visuomenės uždarumas, tolerancijos ir pasitikėjimo trūkumas, rūpesčio vienas kitu ir supančia aplinka stoka.

Apibendrinant galima teigti, kad priklausydamos šiai organizacijai valstybės, tarp jų ir Lietuva, dalyvauja globaliame daugiašaliame bendradarbiavimo forume, atveriančiame vis naujų galimybių ne tik apsaugoti savo kultūros paveldą ir užtikrinti kultūrinės raiškos gyvybingumą, bet ir prisidėti prie universalių demokratinių vertybių puoselėjimo ir sklaidos, globalių problemų sprendimo.

Kultūrų, civilizacijų ir religijų dialogas

Vytauto Didžiojo universiteto profesorius
habil. dr. Leonidas Donskis

> **Be dialogo nėra ir negali būti pačios civilizacijos. Tikiu, kad UNESCO tai supranta kaip savo *raison d'être*.**

Kas yra kultūrų, civilizacijų ir religijų dialogas? Ar tai viso labo tik geranoriška svajonė, kurios niekaip faktais nepatvirtina tikrovė, persunkta baimės ir neapykantos? Ar atsijęs elitinis UNESCO projektas, kuris tampa nedidelio masto save įgyvendinančia pranašyste pavieniuose prestižiniuose forumuose? Ar vis dėlto tai yra sudėtinga ir būtina strategija, be kurios ateities pasaulis yra paprasčiausiai neįmanomas?

Man regis, kad pastaroji formuluotė ir atveria retorinį klausimą, kuris nereikalauja atsakymo ir yra arčiausiai tiesos. Kultūrų, civilizacijų ir religijų dialogas yra ne koks beprasmis politikos ir kultūrinės diplomatijos burtažodis ar kodinis pavadinimas, o veikiau siekis padėti gimti kažkam, be ko pasaulis rizikuoja ristis į visų karo prieš visus būklę.

Dar daugiau – jau pasigirsta perspėjimų apie galimus pilietinius konfliktus ar net karus pačioje Europos Sąjungoje ir europietiškose visuomenėse, kurie esą įsiplieks tarp musulmonų (visų pirma radikaliojo islamizmo atstovų) ir tolimos dešinės judėjimų. Pakanka prisiminti tokius judėjimus Prancūzijoje, kaip *Nouvelle Droite Génération Identitaire* (Naujosios dešinės identiteristų karta) ar *Bloc Identitaire* (Identiteristų blokas) – tai antiimigraciniai, rasistiniai, net ir nuosaikų Europos islamą atmetantys dariniai, artimi *Front National* (Nacionaliniam frontui) ir jo vadovybei.

Apie islamo ir identiteristų galimą ateities pilietinį karą savo socialinėje ir politinėje satyroje (arba distopiniame romane) *Soumission* (Pasidavimas, 2015) perspėjo ne tik tolimosios dešinės nacionalistai ir ksenofobai, bet ir polemiškas, provokatyvus, bet veikiau su kaire ir anarchizmu susijęs prancūzų rašytojas Michelis Houellebecqas. Panašius dalykus matome Nyderlanduose, kur vis didesnę įtaką ir politinį svorį įgyja antiimigracinė, rasistinė ir ksenofobinė Laisvės partija, vadovaujama Geerto Wilderso.

Nė neminiu daugybės ES ir kitų šalių politikų ir komentatorių (ypač ginančių stiprios ir uždaros tapatybės idėjas bei radikalaus nacionalizmo politiką), kurie jau seniai skambina pavojaus varpais ir teigia, jog didysis civilizacijų konfliktas, pilietiniai karai ir socialinės taikos praradimas esą yra neišvengiamybė XXI a. Europoje ir apskritai Vakarų civilizacijoje.

Civilizacijų konflikto terminas visiems jį vartojantiesiems kelia tą pačią asociaciją – su sensacija tapusia Samuelio P. Huntingtono knyga apie neišvengiamą Vakarų konfliktą su islamo civilizacija. Jo esė apie civilizacijų konfliktą *The Clash of Civililizations?* (1993), išplėtota į knygą *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (Civilizacijų konfliktas ir pasaulio tvarkos perkūrimas, 1996), tapo save įgyvendinančia pranašyste, nes politinio islamo ir islamizmo problemos tapo akivaizdžios gerokai anksčiau, nei Huntingtonas jas įvardijo.

Tad reikėjo ne daugiau nei kovingos politologijos – analizės, pranašystės ir tikėjimo blogio neišvengiamybe samplaikos, kad žlugusį komunizmą kovoje prieš blogį pakeistų islamas. Juolab kad Sovietų Sąjungos „nuopelnai“ kuriant visą teroro tinklą Artimuosiuose Rytuose ir apskritai arabų šalyse buvo gerai žinomi – tad tai nebuvo sudėtinga, ypač tokiam šaltojo karo veteranui kaip S. P. Huntingtonas.

Prisipažinsiu, manęs nuo pirmos akimirkos niekaip neįtikino Huntingtono idėja, kad blogis tik pakeitė savo pavadinimą ir nuo šiol vietoje komunizmo ir SSRS vadinsis islamas. Ne todėl, kad nebūtų realios grėsmės ir problemų – reikia būti tiesiog aklam, kad jų nematytum ir nesuvoktum, o ypač po neseniai įvykusių teroro aktų ir smurto protrūkio Vakarų Europoje. Tiesiog reikalas tas, kad Huntingtonas šį reiškinį neteisingai įvardijo.

Islamas, kaip religija, nekuria jokio civilizacijų konflikto, kurio esmė būtų totalinis karas su visomis kitomis religijomis. Dar daugiau – ankstyvuoju savo laikotarpiu jis išpažino *ijtihad* (nepriklausomo svarstymo) principą, kuris leido naudotis individualiu protu atsakant į klausimus, kurių tiesiogiai nėra šventajame tekste.

Galiojo islame ir principas, pripažinęs visas tris Knygos religijas – judaizmą, krikščionybę ir islamą – vienodai gerbtinomis. Islame veikia nuostata, teigianti, jog žydai ir krikščionys yra Knygos žmonės. Tiesą sakant, iki XX a. tokia pozicija būtų buvusi neįmanoma nei judaizme, nei krikščionybėje.

Krikščionybė ir judaizmas taip pat turi savo radikaliąsias versijas ir fanatikus. Tiesa, jų modernizacija ir reformacija buvo tiek ankstyvos ir sėkmingos, kad šiandien 1572 m. įvykiai Paryžiuje atrodo kaip kažkas ataidintis iš pasakos ar mito erdvės – Šv. Baltramiejaus naktis esą būtų neįmanoma dabartinėse krikščioniškose kultūrose.

Mano argumentas yra tas, kad mes nematome civilizacijų konflikto, kuris jau seniai rusena po mūsų nosimis – čia pat, Europos visuomenėse. Ne dėl islamo ir imigrantų, o dėl mūsų pačių socialinių ir politinių įtampų.

Civilizacijų konfliktas Europoje (jei tik nepainiosime jo su religiniais ir monarchijų bei dinastijų karais) iš esmės vyksta nuo Švietimo epochos. Filosofijos sferoje jį galima įvardyti kaip idėjinį skilimą tarp Švietimo ir Kontra-Švietimo, politikoje – kaip pleištą tarp monarchijos ir respublikos, o sociologijoje – kaip prarają tarp modernybės ir antimodernybės (nors pastaroji yra neatsiejama nuo modernizacijos proceso).

Ir vis dėlto esama dar didesnės ir esmingesnės įtampos. Toji įtampa veriasi tarp krikščioniškosios antropologijos bei ja pagrįstos konservatyvios Europos sąmonės ir ją iš esmės paneigiančios pramogų civilizacijos, kuriai pamatus teikia moderni kapitalizmo, vartojimo kulto ir informacijos technologijų samplaika. Michelis Houellebecqas savo romane *Les Particules élémentaires* (Elementariosios dalelės, 1998) ją įvardijo kaip dviejų antropologijų nesuderinamumą.

Krikščioniškajai antropologijai, kaip žinia, siela yra nemirtinga, todėl kūno orumo sąvoka, jį mechaniškai atskiriant nuo sielos, yra beprasmė. Embrionas yra ne embrionas, o jau žmogus. Ir visos kalbos apie gemalą, kaip dar ne žmogų, todėl esą tėvų šalintiną ar aprobuotiną, jos atstovams tėra infanticidas, vaikžudystė, ir tiek. Šiai antropologijai aišku, kad mes nesame nei savo gyvenimo, nei juolab kūno viešpačiai. Mums nepriklauso nei mūsų kūnas, nei mūsų sėjama gyvybė, todėl šios antropologijos ribose iki šiol neįmanoma jokia diskusija apie abortus, moters reprodukcinę sveikatą ir t. t. Nė neminiu tokio dalyko, kaip eutanazija – ji kategoriškai atmetama kaip rafinuota žmogžudystė. Ten, kur tik prasideda kita gyvybė ir siela, nėra jokio privatumo – mes patys sau nepriklausome su jokiu savo privatumu. Prigimtis ir susisaistymas su tuo, kas buvo prieš mus ir bus po mūsų, lygiai kaip ir paklusimas aukštesnei jėgai, yra tai, kas žmogų paverčia žmogumi.

O kita antropologija? Ji teigia, jog mes esame savo gyvenimo ir kūno viešpačiai. Nei dievai, nei žmonės, nei valstybė neturi įlįsti į mūsų privatų gyvenimą. Vyrai neturi teisės spręsti už moterį, ką ji turi daryti su savo kūnu, – mes nesame nei bažnyčios, nei valstybės, nei doktrinos įrankis ar nuosavybė.

M. Houellebecqas ne kartą minėjo, jog jokia jėga negali sutaikyti šių dviejų viena kitą radikaliai paneigiančių antropologijų. Daryk ką nori – jos nesusikalbės ir nesusitars, nes yra paralelinės tikrovės tame pačiame moderniajame pasaulyje.

Kokia UNESCO pozicija, perspektyva, politika ir atsakai gali atsiverti šitų įtampų ir pavojų akivaizdoje? Ir ką gali pasakyti Lietuva, šiais metais mininti 25 narystės UNESCO metus?

Lietuva kartu su UNESCO reagavo į visa tai 2001 m. surengdama tarptautinę konferenciją „Civilizacijų dialogas“. Tai buvo unikalus renginys ne tik tuo, kad nedidelė šalis surengė pirmąjį tokio masto UNESCO forumą su pasaulinio garso mąstytojais (pagrindinis pranešėjas buvo lietuvių kilmės JAV filosofas Alphonso Lingis, vienas iš pačių garsiausių nūdienos filosofų ir autorių), bet ir tuo, kad jame aktyviai dalyvavo bei jį parėmė Iranas – Irano prezidentas Mohammadas Khatami rėmė šį forumą, solidarizavosi su jo deklaracija, o pačioje konferencijoje dalyvavo būrys šios šalies mokslo ir meno žmonių.

Šių eilučių autoriui kartu su kolegomis teko garbė rengti *Vilniaus deklaraciją*, kurios esmė buvo išdėstyta tekste, publikuotame UNCESCO leidinyje *Reflections for the Future* (Ateities samprotavimai, 2001).

Tikiu, kad šios mintys aktualios ir mūsų dienomis – ypač dabar, kai kaip niekada svarbu suvokti, kad atvira, daugiabalsė, daugiakultūrė ir daugiakonfesė visuomenė yra ne koks ideologinis projektas ar svajonė, o sąlyga, kad XXI a. pasaulis mūsų nevestų į visuotinio konflikto, baimės ir neapykantos civilizaciją, kurioje moderniojo pasaulio istorija ir ateitis paprasčiausiai pasibaigtų nauja katastrofa.

1971 m. kovo 22 d. antropologas Claude'as Lévi-Straussas UNCESCO kvietimu skaitė paskaitą „Rasė ir kultūra“, kurioje mėgino apžvelgti kultūrinės įvairovės galimybes šiuolaikiniame pasaulyje. Jis ne tik teigė, jog ateitis arba bus pagrįsta humanitariniais mokslais, arba jos išvis nebus, bet ir laikė įvairovę pačios kultūros sąlyga. Pasak jo, negali būti vieno be kito.

Tą patį aš pasakyčiau apie civilizacijų dialogą. Be dialogo nėra ir negali būti pačios civilizacijos. Tikiu, kad UNESCO tai supranta kaip savo *raison d'être*.

Bendruomenių vaidmuo iš UNESCO perspektyvos

Vilniaus dailės akademijos UNESCO Kultūros vadybos ir kultūros politikos katedros lektorė, Užupio bendruomenės vadovė

Rėda Brandišauskienė

Diplomatinis
korpusas

Lietuvoje valdžios institucijos jau išmoko dalyvavimo retorikos. Dabar atėjo laikas pereiti prie praktikos.

UNESCO, universalaus masto tarptautinės organizacijos, vienijančios net 195 pasaulio valstybes, veikla reikšmingai susijusi su vienu mažiausių visuomeninių darinių – bendruomenėmis, jų įtraukimu į švietimo, mokslo ir kultūros politikos formavimą bei įgyvendinimą. Beveik visose pagrindinėse UNSECO konvencijose bendruomenėms suteikiamas tam tikras vaidmuo, o pastaraisiais dešimtmečiais UNESCO veikloje jis vis dažniau ir labiau pabrėžiamas. Dar daugiau, bendruomenės yra tarsi horizontalioji ašis iš esmės visose UNESCO veiklos srityse ir tiksluose.

Vietos bendruomenių vaidmuo ypač reikšmingas palyginti nesenos UNESCO veiklos srities – *nematerialaus paveldo* – klausimuose. Tai lemia glaudus bendruomenių ryšys su saugoma vertybe. Sąsaja užprogramuota nematerialaus paveldo prigimtyje ir apibrėžime[1] – tai ilgainiui nusistovėjusi veikla, išraiškos formos, žinios, įgūdžiai, su jais susijusios priemonės, žmogaus veiklos produktai <...> ir su jais susijusios kultūros erdvės, kuriuos *bendruomenės*, grupės ir kai kuriais atvejais net pavieniai žmonės *pripažįsta* savo kultūros paveldo dalimi. Konvencijos preambulėje deklaruojama bendruomenių, ypač nuolat toje pačioje vietoje gyvenančių, svarba kuriant, išsaugojant, išlaikant bei atkuriant nematerialų kultūros paveldą, taip pat padedant turtinti kultūrų įvairovę ir žmogaus kūrybines

[1] 2003 m. UNESCO Nematerialaus kultūros paveldo apsaugos konvencijos 2 str. 1 d.

galias. Nematerialų kultūros paveldą, perduodamą iš kartos į kartą, būtent bendruomenės nuolat palaiko ir atkuria reaguodamos į savo aplinką, užtikrindamos tęstinumą ir gyvybingumą. Valstybės gali tik prisidėti šį paveldą pripažindamos, skatindamos ir palaikydamos bendruomenes, integruodamos nematerialų paveldą į tvarios plėtros užtikrinimo priemones. Vykdant valstybinę nematerialaus paveldo apsaugą, nuolatinis atviras valdžios institucijų dialogas su vietos bendruomenėmis turi esminę reikšmę – kitu atveju rizikuojama pernelyg sureikšminti konkrečios tradicijos išraiškos formą ar kraštovaizdį, nepagrįstai konservuojant, atskiriant juos nuo žmogaus, net priešpriešinant gyvajai tęstinei tradicinei intuicijai, kuri yra tikroji vertė ir vietos bendruomenės neretai gali būti labai kūrybiškai panaudota, prisitaikant prie besikeičiančios aplinkos. Dėl šios priežasties valstybės, užsiimdamos nematerialios prigimties kultūros paveldo apsauga, įpareigojamos stengtis užtikrinti kuo platesnį tokį paveldą kuriančių, palaikančių ir perduodančių bendruomenių, grupių bei, jei reikia, net konkrečių asmenų dalyvavimą administruojant šį trapų ir dinamišką paveldą.

Tuo tarpu jau ne vieną dešimtmetį UNESCO veikloje skaičiuojančioje *materialaus paveldo* apsaugos srityje vyksta pokytis ta pačia linkme – vis didesnis vaidmuo pasaulio paveldo objektų (vietovių) apsaugos ir valdymo srityje patikimas vietos bendruomenėms. 1972 m. UNESCO *Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencijos*, kurios pagrindu į *Pasaulio paveldo sąrašą* įrašyta net 1031 vertybė (iš jų 4 yra Lietuvoje), 5 straipsnyje nurodyta, kad, siekdama efektyvaus pasaulio paveldo vietovių valdymo, valstybė narė visų pirma turi stengtis nustatyti bendrąją politiką, kuria būtų siekiama kultūros ir gamtos paveldui suteikti tam tikrą vaidmenį vietos bendruomenės gyvenime. Per dešimtmečius jis dar labiau išplėstas bei sukonkretintas – pagal naujausią minėtos *Konvencijos įgyvendinimo gairių* redakciją[2] (2015) tinkamas bendruomenės dalyvavimas privalomas ne tik identifikuojant paveldo objektus (vietoves), rengiant paraiškų bylas, nustatant paveldo objekto (vietovės) vertę, bet ir stebėsenos bei priežiūros srityse, užtikrinant tvarų naudojimą. Gairėse nurodoma ir valstybės atsakomybė prieš visuomenę – valstybė įsipareigoja, pasitelkus švietimo ir informacines programas, stiprinti kultūros ir gamtos paveldo supratimą ir pagarbą bei informuoti visuomenę apie paveldui gresiančius pavojus. Šios

[2] Žr. http://whc.unesco.org/en/guidelines/, aktualios Įgyvendinimo gairių 12, 40, 111, 123 ir kt. punktų nuostatos.

ir kitos nuostatos, susijusios su reikšmingu vietos bendruomenių vaidmeniu pasaulio paveldo identifikavimo ir valdymo procesuose, jau yra tapusios pamatiniais minėtos UNESCO Konvencijos įgyvendinimo principais, reiškiamos ir kituose UNESCO teisiniuose dokumentuose, rezoliucijose bei rekomendacijose, pavyzdžiui, *Budapešto deklaracijoje* (Budapeštas, 2002), „5C bendruomenėms“ dokumente, priimtame Pasaulio paveldo komiteto 31-ojoje sesijoje (WHC-07/31.COM/13B), *Kioto vizijoje* (Kiotas, 2012). UNESCO *Naros autentiškumo dokumente*[3] (1994) atsakomybė už kultūros paveldą ir jo priežiūrą visų pirma priskiriama ją sukūrusiai kultūrinei bendruomenei, o vėliau – juo besirūpinančiai bendruomenei. Kaip teigia šiuolaikinės paveldosaugos istorijos ir filosofijos tyrėjas Jukka Jokilehto[4], priėmus Naros dokumentą, jau vyrauja požiūris į visumą, atsižvelgiama į kontekstą, orientuojamasi į procesus, į paveldosaugą įtraukiama ir bendruomenė, paveldosauga tampa dinamiškesnė. Europos Taryba Faro mieste 2005 m. priimtoje *Kultūros paveldo vertės visuomenei pagrindų konvencijoje* įtvirtino nuostatą, kad paveldas negali egzistuoti be paveldo bendruomenės. Pasak J. Jokilehto, „paveldo bendruomenei priklauso žmonės, kurie visuomenėje vertina tam tikrus kultūrinio paveldo aspektus, siekdami išsaugoti bei perduoti paveldą ateinančioms kartoms. Visi žmonės turi suvokti, kad jie yra atsakingi ne tik už savo kultūrinį paveldą, bet ir už kitų kultūrų bei visuomenių palikimą.“ Nors Faro konvencija yra ne UNESCO, bet Europos Tarybos dokumentas, o Lietuva, tenka apgailestauti, vis dar nėra prie jos prisijungusi, tačiau ši konvencija yra svarbus UNESCO ir Lietuvai kaip bendrųjų tarptautinės teisės principų, žmogaus teisių turinio aiškinimo šaltinis. Joje akcentuojama individuali ir kolektyvinė atsakomybė už paveldą. Konvencijoje pripažįstama, kad su kultūros paveldu susijusios visuomenės narių teisės yra 1948 m. *Jungtinių Tautų visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje* įtvirtintos ir 1966 m. Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto garantuojamos *teisės laisvai dalyvauti kultūriniame gyvenime* aspektas. Faro konvencijos valstybės narės iš esmės įsipareigoja plėtoti demokratiją kultūros paveldo srityje: pripažinti savanoriškoms organizacijoms partnerių ir konstruktyvių kritikų vaidmenį; plėtoti naujovėmis pagrįstus būdus, kaip viešosios valdžios institucijos

[3] Nara Document on Authenticity. http://whc.unesco.org/archive/nara94.htm.

[4] Jukka Jokilehto, Tarptautinė restauravimo doktrina pasaulio paveldo kontekste. Architektūros leidinių fondas, nr. 5: *Vilniaus istorinio centro apsaugos raida ir vertinimai*. http://www.archfondas.lt/leidiniu/alf-05/jukka-jokilehto-tarptautine-restauravimo-doktrina-pasaulio-paveldo-kontekste.

galėtų bendradarbiauti su kitais subjektais; gerbti ir skatinti savanoriškas iniciatyvas, kurios papildytų viešosios valdžios institucijų veiklą.

Lietuvos nacionalinės UNESCO komisijos sekretoriato generalinės sekretorės Astos Junevičienės teigimu, vietos bendruomenių integravimas į valdymo procesus skatina atviresnį, neinstitucinį, neformalų, ekonominių interesų nesuvaržytą požiūrį į saugomas vertes. Pasaulinė praktika rodo, kad efektyvų pasaulio paveldo vertybių valdymą lemia vietos žmonių dalyvavimas apsaugos ir valdymo procesuose, siekiant pasidalinti bendra atsakomybe. Materialaus ir nematerialaus paveldo vertybės yra siejamos su vietos gyventojų kolektyviniu kultūriniu identitetu – gyvenimo būdu, tradicijomis ir materialiosiomis paveldo vertėmis. Todėl paveldo išsaugojimas nėra vien teisinė atsakomybė – tai moralinis įsipareigojimas dabarties ir ateities kartoms.

Kitose UNESCO ir Jungtinių Tautų veiklos srityse taip pat akcentuojama bendradarbiavimo su bendruomenėmis svarba. Pavyzdžiui, vietos bendruomenės akcentuojamos tvaraus mokslo, siekiančio spręsti realias visuomenės problemas, kryptyje.

Bendruomenių įtraukimas, skatinimas dalyvauti priimant ir įgyvendinant sprendimus dažnai siejamas su gero valdymo principu „iš apačios į viršų“, reiškiančiu, kad politiką derėtų vykdyti taip, kad ji geriausiai atitiktų žmonių, kuriems ji yra skirta, poreikius. Šis principas akcentuojamas įvairiose tarptautinėse programose, vis dažniau sutinkamas ir Lietuvos politikų, valstybės tarnautojų retorikoje. Nors terminas yra tapęs įprastu ir plačiai vartojamu, tačiau aptariant bendruomenių vaidmens svarbą galima atkreipti dėmesį ir permąstyti tam tikrą priešpriešą tarp šio principo pavadinimo ir turinio. Aiškinant lingvistiškai „iš apačios į viršų“ visų pirma siejasi ne su šiuolaikiniu demokratiniu, bet veikiau autokratiniu valdymo stiliumi. Juk demokratinėje valstybėje suverenitetas priklauso pilietinei tautai[5], o savivaldos lygmeniu – savivaldybės gyventojų bendruomenei[6], tad kodėl suverenas turėtų būti vadinamas galios vertikalės „apačia“? Juk Lietuvos valstybinės ir vietos valdžios institucijose – nebe valdininkai, o tarnautojai. Manytina, šiuolaikinėje demokratijoje įtraukti visuomenę į sprendimų priėmimą, pradedant lokaliais visuomeniniais dariniais, yra valdžios institucijų tarnautojų, kaip visuomenės įgaliotinių, pareiga. XX a. teisės filosofas Hansas Kelsenas yra teigęs, kad „jei jau mes turime būti valdomi, tai norime būti valdomi savęs pačių“. Galima įžvelgti šios idėjos sąskambį ir tęsinį Jungtinių Tautų 2015 m. Niujorke patvirtintos *Darnaus vystymosi darbotvarkės iki 2030 metų*[7] nuostatoje (52 p.), kad tai – „žmonių darbotvarkė, parengta žmonių ir žmonėms“.

Jungtinių Tautų lygmeniu yra pripažįstama, kad tvarumo (reiškiančio pusiausvyrą tarp ekonominio, socialinio vystymosi ir gamtos apsaugos) tikslų neįmanoma pasiekti vien instituciniu valdymu ir planavimu – tam reikalingas bendradarbiavimas ir sutarimas platesniu mastu, be kita ko, įtraukiant ir bendruomenes. Minėtoje *Darnaus vystymosi darbotvarkėje iki 2030 metų* esminis principas ir naujovė[8] yra nuostata *„nepalikti nė vieno“*. Darbotvarkėje užsibrėžti tvaraus vystymo tikslai bus laikomi pasiektais tik tuo atveju, jei jie bus pasiekti visoms visuomenės grupėms visose šalyse. Atsakomybė už Darbotvarkėje apibrėžtų tikslų siekimą visų pirma priskiriama valstybėms narėms, tačiau tikslams įgyvendinti reikalaujama sutelkti ne tik Jungtinių Tautų sistemą ir valstybes nares, bet ir privatų sektorių, pilietinę visuomenę, mokslo ir akademinę bendruomenę, savanorius – panaudoti visus įmanomus išteklius.

UNESCO konvencijose ir kituose dokumentuose taip pat numatyta valstybių pareiga įgyvendinant iškeltus tikslus panaudoti *„visus įmanomus išteklius“*. Jungtinių Tautų veiklos kontekste ir demokratijos plėtotės sąlygomis prie šių išteklių neabejotinai galime priskirti pilietinės visuomenės, bendruomenių potencialą. Jo turiniui detaliau atskleisti tinka 2005 m. UNESCO *Konvencijos dėl kultūrų raiškos įvairovės apsaugos ir skatinimo veiklos gairių* nuostatos, aptariančios pilietinės visuomenės vaidmenį ir indėlį valstybėms narėms vykdant tarptautinius įsipareigojimus. Čia išski-

[5] Lietuvos Respublikos Konstitucijos 2 str.: „Lietuvos valstybę kuria Tauta. Suverenitetas priklauso Tautai.“; 3 str.: „Niekas negali varžyti ar riboti Tautos suvereniteto, savintis visai Tautai priklausančių suverenių galių.“ 4 str.: „Aukščiausią suverenią galią Tauta vykdo tiesiogiai ar per demokratiškai išrinktus savo atstovus.“

[6] Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymo 3 str. 2 d.: „Vietos savivalda – įstatymo nustatyto valstybės teritorijos administracinio vieneto nuolatinių gyventojų bendruomenės, kuri turi Konstitucijos laiduotą savivaldos teisę, savitvarka ir savaveiksmiškumas pagal Konstitucijos ir įstatymų apibrėžtą kompetenciją.“

[7] The 2030 Agenda for Sustainable Development. http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/69/L.85&Lang=E.

[8] Vienas pagrindinių skirtumų nuo anksčiau galiojusių Jungtinių Tautų 2000 m. Tūkstantmečio vystymosi tikslų, kurie labiausiai buvo sutelkti į besivystančioms šalims aktualią problematiką.

riama keletas galimo indėlio aspektų: informacinis (duomenų rinkimas, informacija apie aktualias problemas), stebėsenos (politikos krypčių ir programų įgyvendinimo stebėsena), apsaugos (vertybių faktinės apsaugos užtikrinimas), inovacinis (visuomenės potencialas įnešti naujų idėjų, veikti novatoriškai ir skatinti pokyčius), kontrolės (prisidėjimas prie valdymo skaidrumo ir atskaitomybės užtikrinimo, įsitraukimas į nacionalines pažangos stebėsenos ir tikslų peržiūros sistemas, pvz., įtraukimas rengiant valstybių narių periodines ataskaitas). Nors dokumentas skirtas tik kultūrų raiškos įvairovės sričiai, pirmiau įvardyti pilietinės visuomenės įsitraukimo, jo potencialios naudos tipai yra iš esmės universalūs ir tinkami bendruomenėms (kokios jos bebūtų – tautinių mažumų, vietos, specialios veiklos) visose UNESCO veiklos srityse. Bendruomeninių ar kitų nevyriausybinių organizacijų savanoriškas atsakomybės prisiėmimas, motyvacija veikti, greitis, efektyvumas ir, daugeliu atvejų, jų indėlio neatlygintinumas – visa tai suteikia papildomų argumentų, kodėl bendruomenės yra neabejotinai reikšmingas išteklius, kuriuo valstybė tiesiog neturėtų leisti sau nesinaudoti. Bendruomenių vaidmens pripažinimas, be kita ko, prisideda prie UNESCO siekio ugdyti individualų sąmoningumą.

Visai įmanomai naudai iš bendruomenių potencialo gauti nepakanka žvelgti į bendruomenes tik kaip į įrankį (projektų finansavimui paramos lėšomis pritraukti), vienpusiškai teikiamos informacijos apie iš anksto priimtus sprendimus recipientą ar institucijų organizuojamų paslaugų (paskaitų, ekskursijų) klientą. Nepakanka ir skambios oficialios retorikos (2016 metai Lietuvoje paskelbti „Bendruomenių metais“, o Europos paveldo dienos‘16 skirtos temai „Kultūros paveldas ir bendruomenės“), reikalingas turinys – tikras dialogas. Miesto antropologė Jekaterina Lavrinec yra atkreipusi dėmesį, kad Lietuvoje valdžios institucijos jau išmoko dalyvavimo retorikos. Dabar atėjo laikas pereiti prie praktikos. Tam būtinos tam tikros prielaidos: valstybės ir savivaldos institucijų atvirumas bendradarbiauti, prieigos prie informacijos suteikimas, realus ir tinkamu laiku bendruomenių, nevyriausybinių organizacijų įtraukimas į diskusijas ir sprendimų priėmimą.

Pripažįstama, kad tam tikra įtampa tarp bendruomenių ir valdžios institucijų (įgaliotų sprendimų priėmėjų) yra užprogramuota, ypač dėl negatyvų atspalvį turinčio bendruomenių visuomeninės kontrolės vaidmens

aspekto. Tai turbūt didžiausias iššūkis, kurį priėmus pozityviai Lietuvoje galėtų būti daug efektyviau panaudojamas bendruomenių potencialas.

UNESCO vienas iš tikslų – skatinti valstybių institucijas bendradarbiauti su bendruomenėms, nevyriausybinėms organizacijoms, pripažinti joms lygiaverčio partnerio vaidmenį. UNESCO ragina valstybes nares skatinti pilietinę visuomenę dalyvauti kuo įvairiausiomis priemonėmis, tarp kurių – sąlygų stiprinti gebėjimus atitinkamose srityse sudarymas ir prieigos prie informacijos palengvinimas. Lietuvos nacionalinės UNESCO komisijos sekretoriato generalinė sekretorė A. Junevičienė atkreipia dėmesį, kad galime pasidžiaugti, jog, nors ir yra kliūčių, Lietuvoje palengva formuojasi aktyvios ir atsakingos bendruomenės, galinčios ir norinčios valstybės ir savo pačių labui dalyvauti procesuose, susijusiuose su UNESCO vertybėmis ir veikla.

Kai bendruomenės bus įtraukos į sprendimų priėmimą visaverčiais bendradarbiavimo pagrindais, tik tuomet bus išsemtos mūsų šiandien jau turimos, tačiau kol kas tik iš dalies naudojamos galimybės siekti tvaraus vystymo tikslų, akcentuojamų Jungtinių Tautų, UNESCO ir visos pasaulinės bendruomenės. Tinkamiausi sprendimai galės būti rasti prie vieno stalo lygiaverčiai dalyvaujant tiek valdžios institucijų, tiek vietos bendruomenių, nevyriausybinių organizacijų atstovams. Būtent šia linkme UNESCO judėjo ir pati savo veikloje tai pasiekė per pastaruosius 25 metus, kuriuos Lietuva didžiuojasi būdama UNESCO narė. Nes bendruomenės – tai demokratijos plėtotės sąlyga. Tai ne tik visuomeninė kontrolė, bet ir pozityvi nauda, didžiulis informacinis, idėjinis, darbinis indėlis, ieškant kaitos ir tęstinumo balanso, jautrių, efektyvių ir kūrybiškų sprendimų mūsų kaip niekad greitai besikeičiančiame pasaulyje.

Mintys iš ateities

Vilniaus universiteto docentė, Jungtinių Tautų Europos ekonomikos komisijos darnaus vystymosi švietimo ekspertė

doc. dr. Laima Galkutė

Jeigu norite prisidėti prie ateities kūrimo – būkite Mokytojais.

Viena esminių UNESCO priedermių yra poveikis visuomenės kaitai inicijuojant diskusijas aktualiais viešosios politikos klausimais. Globalūs švietimo, mokslo, kultūros raidos klausimai UNESCO darbotvarkėje yra siejami su visuomenės darnaus vystymosi siekiais bei jų įgyvendinimo raiška nacionaliniame kontekste.

Jungtinių Tautų Generalinė Asamblėja 2015 m. rugsėjo 25 d., dalyvaujant pasaulio valstybių vadovams, priėmė rezoliuciją *Keiskime mūsų pasaulį: Darnaus vystymosi darbotvarkė iki 2030 metų*[1]. Globaliaisiais darnaus vystymosi tikslais bus vadovaujamasi priimant įvairaus lygio – tarptautinius, nacionalinius, įvairių sektorių – sprendimus nuo 2016 iki 2030 metų. Jungtinių Tautų valstybės narės savarankiškai sprendžia, kaip šie sprendimai bus įgyvendinami jų šalyse, tuo tarpu šalių nacionalinės UNESCO komisijos aktyviai prisideda prie darnaus vystymosi uždavinių, ypač susijusių su švietimu bei mokslu, pristatymo visuomenei, profesinėms bendruomenėms, telkia įvairių suinteresuotųjų – valstybės institucijų ir visuomeninių organizacijų idėjas ir teikia jų įgyvendinimo rekomendacijas.

[1] Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. goo.gl/nOomig

ŠVIETIMAS

Ateities visuomenė, jos darnus vystymasis neįmanomas, jeigu besimokantieji, kiekvienas žmogus neįgis bendrųjų kompetencijų, svarbių profesinei karjerai, aktyviam pilietinės visuomenės kūrimui ir asmeninei saviraiškai. Tai kūrybiškumas, gebėjimas projektuoti ir įgyvendinti pokyčius, atskleisti pasaulio ir vietos reiškinių sąveikas, priimti sprendimus daugiareikšmėse situacijose ir suvaldyti krizes, konstruktyviai bendradarbiauti suprantant skirtingus interesus ir vadovautis vertybinėmis nuostatomis. Todėl ne tik švietimo bendruomenei, bet ir *Darnaus vystymosi darbotvarkei iki 2030 metų* įgyvendinti išskirtinis yra ketvirtasis iš septyniolikos tikslų – „Užtikrinti visa apimantį ir lygiavertį kokybišką švietimą ir skatinti visą gyvenimą trunkantį mokymąsi“. Reikia pastebėti, kad šis tikslas yra tiesiogiai susijęs su švietimo sistemos plėtote, tačiau ir kiti darnaus vystymosi tikslai teikia naujų galimybių aukštojo mokslo studijų programoms bei bendrojo ugdymo turiniui ir mokinių pasiekimams aktualizuoti.

> **4 tikslas. Užtikrinti visa apimantį ir lygiavertį kokybišką švietimą ir skatinti visą gyvenimą trunkantį mokymąsi.**
>
> 4.7. Iki 2030 metų užtikrinti, kad visi besimokantys asmenys įgytų žinių ir įgūdžių, reikalingų prisidėti prie darnaus vystymosi, pasitelkiant, be kitų dalykų, švietimą, kreipiantį į darnų vystymąsi, darnią gyvenseną, žmogaus teises ir lyčių lygybę, puoselėjant taiką, nesmurtinę kultūrą ir pasaulinį pilietiškumą bei pripažįstant kultūrų įvairovės ir kultūros įtaką darniam vystymuisi.
>
> „Keiskime mūsų pasaulį: Darnaus vystymosi darbotvarkė iki 2030 metų“

UNESCO švietimo nuostatose atkreipiamas dėmesys į jo sąsajas su kultūra: svarbu pripažinti esminį kultūros vaidmenį siekiant visuomenės darnaus vystymosi, vietos sąlygų ir kultūros savitumo reikšmę, pažinti kultūros paveldą ir jo raiškos įvairovę atkreipiant dėmesį į pagarbą žmogaus teisėms.

[2] Proposal for a Global Action Programme on Education for Sustainable Development as Follow-Up to the United Nations Decade Of Education For Sustainable Development (DESD) after 2014. 37 C/57, 4 November 2013. http://www.unesco.org/new/en/unesco-world-conference-on-esd-2014/esd-after-2014/global-action-programme/

UNESCO *Globali darnaus vystymosi švietimo programa*[2] (2013), kuriai buvo pritarta 2014 m. Japonijoje (Aichi-Nagoya) vykusiame pasauliniame forume, numato švietimo gaires iki 2030 metų. Programoje numatyti du uždaviniai: 1) švietimo sistemos kaitos – pasiekti, kad kiekvienam asmeniui būtų suteikta galimybė ugdytis vertybes ir gebėjimus bei įgyti žinių, prisidėti prie darnaus vystymosi; 2) stiprinti švietimo ir mokymosi vaidmenį įvairiose strategijose, programose ir veiklose, kreipiančiose į darnų vystymąsi. Rekomenduojama plėtoti veiklą šiose prioritetinėse srityse: tobulinti švietimo politiką, kurti mokymosi aplinkas (holistinė visos institucijos strategija), tobulinti pedagogų – mokytojų, dėstytojų, neformaliojo švietimo darbuotojų – kvalifikaciją, įgalinti ir paskatinti veikti jaunimą, inicijuoti darnaus vystymosi sprendimus vietos lygmeniu.

Sprendžiant darnaus vystymosi problemas ir siekiant inovatyvių pokyčių (ne vien švietimo sistemoje) ypač pageidautinas ir laukiamas mokslininkų indėlis.

Pasaulį keičia švietimas – nėra stipresnės pokyčių galios.

MOKYKLA

Švietimo pokyčiai yra veiksmingi ir ilgalaikiai, kai jie įtraukia visą švietimo instituciją – mokyklą, aukštąją mokyklą (kolegiją, universitetą), apima mokomąją ir praktinę veiklą, skatina įgyvendinti inovatyvius darnios gyvensenos modelius. Pažymėtina bendradarbiavimo su įvairiomis suinteresuotomis šalimis bendruomenėje reikšmė siekiant prasmingo mokyklos indėlio į bendruomenės (regiono, valstybės) socialinę bei ekonominę pažangą ir aplinkos apsaugą. Šie elementai turėtų būti esminiai švietimo institucijos strategijoje ir formuoti savitą kultūrą, grindžiamą jos bendruomenės pripažintomis vertybėmis. Gali būti įvairių modelių – darnios mokyklos, „žaliosios“ mokyklos, sveikatą stiprinančios mokyklos ir kt.

Tam, kad švietimo institucija galėtų realizuoti savo misiją, kokybės kriterijais turėtų būti grindžiama jos kasdienė veikla, o kiekvienas bendruomenės narys įsipareigotų prisidėti prie jos savo darbo vietoje. Veiklos savianalizė, į jos aptarimą įtraukiant visas suinteresuotas šalis, turėtų tapti esminiu veiklos tobulinimo veiksniu ir prielaida kurti besimokančią ir į ateities perspektyvą žvelgiančią bendruomenę.

Jeigu norite žinoti, koks bus ateities pasaulis, – pažvelkite į mokyklą: čia gimsta ateities visuomenės modelis.

MOKYTOJAS

Mokytojui nebūtina dirbti mokykloje – jį sutiksite visur, kur dalijamasi žiniomis ir idėjomis, kur gimsta pokyčių projektai. Mokytojai, dėstytojai, neformalaus švietimo instruktoriai ir kiti pokyčių vadovai (pavyzdžiui, švietimo administratoriai, politikai) yra svarbiausi švietimo, kreipiančio į darnų vystymąsi, veikėjai.

Keičiantis švietimo paradigmai, mokymosi ir studijų procesus orientuojant į kompetencijų – bendrųjų ir dalykinių – plėtotę, keičiasi mokytojo vaidmuo ir veiklos pobūdis. Savo ruožtu, reikia aptarti ir suformuluoti, kokių naujų kompetencijų jiems reikia siekiant sėkmingai ugdyti šiuolaikines besimokančiųjų kompetencijas, tinkamai organizuoti mokymosi procesą ir vertinti pasiekimus. Rengiant mokytojus ir tobulinant kvalifikaciją svarbu atkreipti dėmesį į dvejopus tikslus: inovatyvią didaktiką bei darnaus vystymosi tikslų interpretaciją pasitelkus konkrečius mokomuosius dalykus ir tikrovės kontekstus.

Jeigu norite prisidėti prie ateities kūrimo – būkite Mokytojais.

PRISIMINIMAI APIE ATEITĮ

Mokytoją, universiteto dėstytoją, profesorę Meilę Lukšienę noriu priminti ne tik todėl, kad UNESCO, įvertindama jos vaidmenį kuriant modernią švietimo sistemą ir minėdama 100-ąsias gimimo metines, 2013-uosius metus buvo paskelbusi visame pasaulyje minima sukaktimi. Profesorė – viena iš Lietuvos tautinės mokyklos iniciatorių ir kūrėjų, savo įžvalgomis toli pralenkusi laiką.

Tautinės mokyklos koncepcija[3] gimė nepriklausomybės priešaušryje, jau randantis sovietinės santvarkos žlugimą pranašaujantiems ženklams, kurių ryškiausi – tautos istorinės atminties ir kultūros savitumo paieška protestuojant prieš niokojamą Lietuvos gamtą ir žmogaus sielą, pagarbos kiekvieno asmens individualumui ilgesys, atgimstančios lietuviškos žiniasklaidos žygis prieš informacinę izoliaciją. Tautinės mokyklos dėmesio centre buvo žmogus ir tautos kultūra, teikianti vertybinį pagrindą žmogaus, visuomenės ir valstybės raidai. „Kiekvienos tautos švietimo sistemai istoriškai skirta padėti žmogui ir tautai integruotis, jų savimonei gilėti ir taip kurti prielaidas pažangai ir tobulėjimui. Tai kartu ir pagrindas išsaugoti jų egzistenciją.“[4] Kita vertus, „orientavimasis į visuotines vertybes, į partnerišką bendravimą su įvairiomis kultūromis ir jų atstovais, pagrįstai gilinant nacionalinį orumą bei savigarbą, teikia tam nacionalumui vertybės statusą“[5]. M. Lukšienė taip apibūdino švietimo ir kultūros sąveiką: „per kultūrą siekiama sudaryti optimalias sąlygas žmogaus brandai ir realizavimuisi, savo ruožtu, per žmogų siekiama tautos ir žmonijos kultūrą tęsti ir puoselėti“[6].

Lietuvos švietimo koncepcija – pirmasis nepriklausomos valstybės švietimo strateginis dokumentas, grindžiamas tautinės mokyklos nuostata, jog „švietimas – pamatinis visuomenės raidos veiksnys, visų socialinių reformų pagrindas“[7]. Pasklaidykime profesorės M. Lukšienės raštus, tautinės mokyklos koncepciją šiandien: čia iš naujo atrasime švietimo prasmes – atviros, demokratiškos, pilietiškos visuomenės kūrimą; pamatysime ateities mokyklos viziją ir joje ugdomą orų, kūrybingą žmogų, laisva valia, be prievartos pasirenkantį savo vietą visuomenėje. Daugiau nei prieš ketvirtį amžiaus suformuluotos Mokytojos įžvalgos yra aktualios ir inovatyvios šiandien, Jungtinių Tautų D*arnaus vystymosi darbotvarkės iki 2030 metų* perspektyvoje. Profesorė mums paliko humanizmu ir tautos kultūra persmelktas ketvirtojo tikslo įgyvendinimo gaires, kurios nepaliauja būti švietimo ir visuomenės pažangos kelrodžiu.

[3] *Tautinė mokykla*. Lietuvos vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos koncepcija. Vilnius: Žinija, 1989.

[4] *Ibid.*, p. 6.
[5] *Ibid.*
[6] Meilė Lukšienė, *Jungtys*. Vilnius: Alma litera, 2000, p. 24.
[7] Lietuvos švietimo koncepcija. Lietuvos Respublikos kultūros ir švietimo ministerija, Vilnius, 1992. http://www.smm.lt/uploads/documents/kiti/koncepcija1.htm

Jungtinių Tautų Švietimo, mokslo ir kultūros organizacija

Programa „Žmogus ir biosfera"

UNESCO ir humanitarinių bei socialinių mokslų politika

Lietuvos mokslo tarybos pirmininko pavaduotoja,
Humanitarinių ir socialinių mokslų komiteto pirmininkė,
Vytauto Didžiojo universiteto profesorė

habil. dr. Rūta Petrauskaitė

> **Drąsos reikia permąstant ir susiejant esminius socialinius procesus su globaliais aplinkos pokyčiais <...>**

Šiandien daug aptariama laisvųjų tyrimų ir mokslo politikos priešprieša. Laisvieji tyrimai yra inspiruoti siekio spręsti mokslines problemas, atrasti dėsnius ir paaiškinti tikrovės reiškinius, numatyti jų kismą. Jų rezultatai sunkiai numanomi, o pasekmės dažnai neprognozuojamos, tačiau mokslo politikai tokių tyrimų nevaržo, nespraudžia į prioritetų rėmus, o per konkursinio finansavimo mechanizmus paremia geriausius tyrėjus ir jų institucijas, reikalaudami paties svarbiausio – naujų žinių ir atradimų. Paprastai nėra laisviesiems tyrimams skirtų programų, nebent jie gali patekti į labai neapibrėžtas ar orientuotas į plačią tyrėjų kategoriją – jaunuosius ar patyrusius mokslininkus. Svarbiausi jų požymiai – naujumas, aktualumas, lygiavimasis į pasaulinį mokslą ir į aukščiausią įmanomą lygį. Aktualumas laisvuosius tyrimus sieja su vienaip ar kitaip įvardytais mokslo prioritetais, su nauda platesnei visuomenei ir valstybei, su valstybės institucijų užsakymais, nacionalinėmis ar kitais vardais įvardytomis programomis, su jų teminiais raktažodžiais ir aiškia būtinybe spręsti čia ir dabar konkrečiai visuomenei iškilusias problemas.

Mokslo politikams ir finansuotojams dažnai kyla klausimas, kiek ir kokių tyrimų reikia, kurie ir kam vertingesni, remtinesni – laisvieji ar politiniai. Čia paprasto atsakymo nėra, juolab kad ir minimoji priešprieša iš dalies sutampa su kitomis panašiomis – dabar jau nebe taip lengvai pritaikoma fundamentinių ir taikomųjų tyrimų skirtimi, kurią pakeitė kur kas

platesnė mokslo ir inovacijų perskyra. Situaciją dar labiau komplikuoja ir tradicinis laisvųjų ir griežtųjų, humanitarinių ir gamtamokslinių kultūrų dualizmas, nulemtas metodologinių jų moksliškumo kriterijų, gebėjimo spręsti realias problemas ir būti socialiai naudingais.

UNESCO yra išskirtinė mokslo politiką formuojanti ir mokslo standartus nustatanti organizacija, neprimestinai kreipianti laisvuosius tyrimus žmogiškųjų vertybių, globalių problemų sprendimo linkme. Jos tikslas – sudaryti sąlygas bendriems mokslo, politikos ir visuomenės forumams, kuo geriau pritaikantiems lokalias žinias visuotiniams tikslams. Siekdami greito poveikio, gerų rodiklių švieslentėse, ieškodami gyvybiškai svarbių visuomenės problemų sprendimo būdų atskirų šalių mokslo politikai labiau kreipia tyrimus jų taikymo, problemų sprendimo linkme, todėl daugiau nei humanitarinius ar socialinius remia gamtos mokslus. Tai ypač ryšku šiandien, kai neabejotinai svarbi fundamentika, kad ir kokiai mokslinei kultūrai – humanitarinei ar gamtamokslinei – ji priklausytų, yra akivaizdžiai stelbiama skubių užsakomųjų darbų, nors mokslo istorijos yra daugkart paliudyta, kokią praktinę ekonominę naudą ilgainiui duoda grynieji teoriniai darbai. Humanitarinių ir socialinių mokslų vertė išryškėja iš kitų, sunkiau pagal ekonominę naudą apskaičiuojamų, dalykų, tačiau nė kiek ne mažiau svarbių apšviestam, prasmingam ir laimingam individo ir visuomenės gyvenimui ir sugyvenimui, valstybių darnai ir gerovei, o žvelgiant dar plačiau, iš globalių UNESCO pozicijų, – taikai ir demokratijai. Daug kalbėta ir rašyta apie liberaliųjų menų, kaip humanistika pagrįstos švietimo sistemos, politinę vertę, o humanitariniams mokslams nuo ekonominio instrumentalizmo apginti cituojamas Derrida posakis: „Nėra demokratijos be literatūros, o literatūros – be demokratijos.“ Ta pačia gaida skamba ir dažniausiai naudojamas humanistų argumentas, siekiantis Sokrato laikus: „Demokratijai reikia mūsų“[1].

Mokslo politika, kokia ji bebūtų – nacionalinė, europinė ar globali, turėtų aprėpti visą įvairovę mokslinių kultūrų, teorinių ar empirinių prieigų, nuspėjamo ar nenuspėjamo poveikio, užtikrintų ar neužtikrintų rezultatų, iš apačios ar iš viršaus inicijuojamų, laisvųjų ir skubioms problemoms

[1] Plačiau apie tai Helen Small, *The Value of Humanities*. Oxford: Oxford University Press, 2013, p. 125–151

spręsti skirtų reikminių tyrimų. Kaip žinoma, bet kokia įvairovė, ne tik biologinė, yra svarbiausia išlikimo sąlyga. Tai taikytina ir atskiroms mokslų sritims, kryptims ar šakoms, kad ir kokio smulkumo jos būtų, todėl mokslo politika negali ignoruoti humanitarinių ir socialinių mokslų kaip labai savitų mokslų srities.

UNESCO tikslai ir prioritetai yra universalūs, o pagrindinės temos – tokios tarpdisciplinišos, kad lengvai aprėpia ir įtraukia visus mokslus. Net ir kalbant atskirai apie gamtos ir socialinių bei humanitarinių mokslų temas, jos turi bendrų vardiklių – švietimą, mokslo etiką, mokslo ir visuomenės sąveiką, atvirąją prieigą prie mokslinių tyrimų rezultatų. Specifinė šiandieninė UNESCO humanitarinių ir socialinių mokslų kryptis – socialinės transformacijos ir socialinė įtrauktis, taikos kultūra ir kova su diskriminacija ir ksenofobija, demokratija ir pasaulio pilietybė, tarptautinė migracija, o svarbiausia – žmogaus teisėmis pagrįstas siekis programuoti visų mūsų ateitį rodo, kad būtent socialinė ir dvasinė žmonių gerovė yra visuomenės plėtros tikslas, o technologijų, gamybos plėtra – tik viena iš priemonių jo siekiant[2]. Tam, kad tikslas būtų iš tiesų pasiektas, UNESCO 2013 m. išleistos *Pasaulinės socialinių mokslų ataskaitos* pratarmėje[3] teigiama, kad „reikia naujų, kitokių socialinių mokslų: drąsesnių, geresnių, platesnių, besiskiriančių nuo dabartinių“. Drąsos reikia permąstant ir susiejant esminius socialinius procesus su globaliais aplinkos pokyčiais, naujos kokybės – integruojant socialinių mokslų įžvalgas į realių pasaulio problemų sprendinius, didesnės aprėpties – įtraukiant socialinių mokslų atstovus į tiesioginį globalių aplinkos pokyčių ir jų pasekmių tyrimą. Socialinių mokslų atsinaujinimo reikia tam, kad būtų visai kitaip mąstoma apie mokslą, kitaip dirbama – viskas: pradedant teorijomis, prielaidomis, metodologijomis, o baigiant institucijomis, normomis ir iniciatyvomis, būtų pritaikyta dalykinei ir sektorinei sąveikai.

Ši UNESCO nuostata sutampa su humanitarinių ir socialinių mokslų integracine politika, iš esmės konceptualizuota 2013 m. Vilniuje vykusioje tarptautinėje konferencijoje „Socialinių ir humanitarinių mokslų horizontai“ ir paskelbta *Vilniaus deklaracijoje*[4]: „Jei mokslas turi tarnauti

[2] Giedrius Viliūnas, *Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų plėtros problemos*. Vilnius: LII leidykla, 2004, p. 8.
[3] http://www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/resources/reports/world-social-science-report-2013/
[4] https://erc.europa.eu/sites/default/files/content/pages/pdf/Vilnius_SSH_declaration_2013.pdf

visuomenei, tai būtina visų svarbiausių veikėjų partnerystė. (...) Veiksminga humanitarinių ir socialinių mokslų integracija galima tik tuo atveju, jei šios sritys yra tiriamos ir dėstomos ir kaip savaime vertingos, ir kaip kitų disciplinų partnerės.“

Jungtinių Tautų Švietimo, mokslo ir kultūros organizacija

Kultūrų raiškos įvairovė

Kultūrų raiškos įvairovė – nelygstama laisvos visuomenės vertybė?

Lietuvos ambasadorius prie UNESCO

doc. dr. Arūnas Gelūnas

<...> būtent savita įvairių pasaulio regionų kultūra ir visuotinis žavėjimasis kūrybingumu skatina kalbėtis <...>

Nors tai ir sunku, įsivaizduokite gyveną valstybėje, kurios gamtinėje aplinkoje dominuoja tik vienos rūšies medžiai, juose lizdus suka tik vienos rūšies paukščiai, o vandens telkiniuose neršia ne daugiau kaip vienos rūšies žuvys. Vos pasirodžiusias kokias „rūšis atklydėles“ atitinkamos tarnybos skubiai pašalina, kad būtų išlaikytas rūšinis gamtos grynumas. Iškart juokinga? Be jokios abejonės. „Ir dar – neskoninga ir pritempta, nes tokia nuobodų valstybė neegzistavo ir neegzistuos“, – mestelėtų rafinuotas skeptikas ir būtų visiškai teisus. Juk dvi pagrindinės priežastys, kodėl žmogus puikiai jaučiasi gamtoje, yra tos, kad, pirma, pasak filosofo Nietzsches, gamta niekad nemoralizuoja (ekologinę etiką sugalvojo pats žmogus, išgąsdintas savo veikimo gamtoje padarinių) ir, antra, ji pasižymi stulbinama, žmogaus akį ir ausį džiuginančia, *įvairove*. Mėginimai pažaboti šią įvairovę išvirsta jau *kultūros* formomis – parkais, skverais, dirbtiniais vandens telkiniais etc., bet pačiai gamtai yra visiškai svetimi. Tad ir bet kokia aplinkosauga yra visų pirma grįsta gamtinės įvairovės formų išsaugojimu.

Taip, jūs supratote teisingai – mėginimai riboti įvairovę yra būdingi *kultūrai*. Kitaip tariant, *tam tikroms* kultūroms. Tad kaip yra su „kultūrine aplinkosauga“? Ar jai taip pat rūpi įvairovės išsaugojimas ir užtikrinimas?

Kai kuriems skaitytojams, ypač kiek vyresnės kartos, šis teiginys pažadins dvidešimt šešerių metų senumo ir dar ankstesnius prisiminimus to neatre-

miamo fakto, kad įvairovės ribojimas kultūroje ir, žinoma, ekonomikoje bei politikoje buvo valstybės, kurioje jie tuo metu gyveno, *modus vivendi* ir *conditio sine qua non*. Akivaizdų susidūrimą su *įvairovės stoka* galėtų pailiustruoti kad ir toks kiek anekdotiškas pasakojimas apie simbolinę kelionę į praeitį. Lietuvių turistai, atsidūrę X šalies miestelyje Y, klausia vietinės maisto krautuvėlės pardavėjos: „Ko šiandien turite?“ – „Limonado turime, sausainių, sūrio turime“, – atsako akivaizdžiai bendrauti nelinkusi pardavėja. „Atsiprašome, o *kokio* sūrio turite?“ – vėl klausia lietuviai. „Juk sakau jums – sūrio!“ – jau piktai atšauna pardavėja. Įvairovės privalumus įvertini tik tuomet, kai susiduri su jos stoka ar netgi su sąmoningu jos ribojimu. Lietuvių kultūros istorijoje ribojimų būta ne vieno. Ko vertas vien lietuviškos spaudos draudimas carinės okupacijos laikotarpiu ir negailestinga sovietinė cenzūra, pakirpusi sparnus ne vienam kūrėjui…

Taigi bent jau vyresnės kartos skaitytojai žino, jog kultūrinė įvairovė nėra savaime suprantama *duotybė*. O teisybės labui reikėtų pasakyti, kad kultūrinės įvairovės tarpimas bet kokioje visuomenėje yra istoriškai labai naujas fenomenas. Gerokai ironiška, bet viename pamatinių Vakarų filosofijos tekstų, Platono „Valstybėje“, kultūrų raiškos įvairovė nuosekliai filosofiškai paneigiama kaip kenksminga tobulai valstybei, o menininkas iš šios valstybės ištremiamas. Laimė, Platono projektas taip niekad ir nebuvo įgyvendintas. Net progresyviausios Vakarų visuomenės neblogai mena laikus, kai klestėjo religinė (o su ja neišvengiamai ir kultūrinė) netolerancija, kai mažumų teisės buvo brutaliai paminamos (jau nekalbant apie kokias nors teises seksualinėms mažumoms), rasizmas buvo kasdienio elgesio norma, o lyčių lygybė buvo tolima ateities svajonė. Pastarieji šimtas metų pilni liudijimų apie nuolatinę kovą dėl šios tolerancijos įtvirtinimo. Sunku patikėti, bet ir *sekuliariajai* moderniajai valstybei šiandien sukaktų vos šimtas vienuolika metų.

Dėl kultūrinės įvairovės užtikrinimo netgi šiandien tenka nemažai pakovoti. Lietuva atgavo laisvę, o kartu – galimybes nevaržomai mėgautis pasaulio kultūrų įvairove būtent tuomet, kai įvyko tikras komunikacinis proveržis – per trumpą laiką nepaprastai ištobulėjo kompiuterinės technologijos, o su jomis neregėtai išsiplėtė skaitmeninio kultūrinio turinio perdavimo mastai. Tad vos atgavusi teisę ir laisvę nevaržomai plėtoti lietuviškąsias kultūros formas, Lietuvos visuomenė buvo tiesiog

užlieta globalaus, dažniausiai amerikietiškos kilmės ir ne visada aukščiausios rūšies, kultūrinio tvano. Galima būtų sarkastiškai tarti, kad kultūrų raiškos įvairovė nepriklausomoje Lietuvoje neretai pasireiškė tų pačių kaip ir kitose valstybėse amerikietiškų filmų ir serialų bei popmuzikos klausymu. Tačiau toks bambėjimas, nors ir nėra visai be pagrindo, toli gražu neatskleidžia su kultūrų raiškos įvairove susijusių problemų masto, nes daugelyje (o gal net *daugumoje*) pasaulio valstybių ši įvairovė patiria rimtus iššūkius ir drastišką ribojimą. Taigi, viena vertus, savitos nacionalinės kultūros patiria akivaizdų globalizacijos, standartizacijos ir suprekinimo iššūkį, bet, kita vertus, liudijame brutalų kultūrų raiškos įvairovės ribojimą, žodžio laisvės varžymą, menininkų ir žurnalistų persekiojimą, įkalinimą, smurtą prieš juos, o neretai ir jų nužudymus.

Naivu būtų tikėtis, kad visuomenė, net pati atviriausia, besąlygiškai priims ir mėgausis *visomis* kultūrų raiškos formomis. Nors kultūrų įvairovė laikoma neabejotinu pasaulio turtu, vargu ar tokio priėmimo tikėjosi ir patys UNESCO *Konvencijos dėl kultūrų raiškos įvairovės apsaugos ir skatinimo* (populiariai ir sutrumpintai vadinamos „2005 metų konvencija“) kūrėjai. 2005 m., kai ji buvo priimta, pasaulyje nebuvo tiek smurto ir agresyvios netolerancijos kitaip galvojančių atžvilgiu, kiek jos yra šiandien; sykiu pasaulis iki šiol nebuvo matęs ir tokių emigracijos iš karo apimtų teritorijų mastų. Prieš vienuolika metų niekas nebūtų numatęs, jog religijos vardu prisidengę nusikaltėliai Mosulo muziejuje Irake daužys neįkainojamos vertės skulptūras, prancūzų žurnalistai bus šaudomi vien dėl savo šmaikštaus žodžio, roko koncerto lankytojai bus žudomi kaip šėtono išperos, kad Malyje bus naikinami vertingi senoviniai pastatai ir rankraščiai, Europos žydų ir Artimųjų ir Vidurio Rytų krikščionių gyvybėms iškils nepaprasta grėsmė, o Krymo totoriai vėl patirs politinį ir kultūrinį persekiojimą. 2015 m. UNESCO Generalinė direktorė Irina Bokova barbarišką kultūrinio paveldo naikinimą yra viešai pavadinusi „kultūriniu genocidu“.

Tad matome, kad kultūrų raiškos įvairovė nėra žavus margaspalvis prekybos centras, kuriame klientas renkasi tai, ko širdis tą akimirką geidžia. Kultūrų išraiškos įvairovė šiandien labiau nei kada anksčiau yra reikalinga apsaugos ir skatinimo, nes ne vienai jos formai yra iškilusi tikra išnykimo grėsmė. Suprekinimas ir standartizacija iš vienos pusės, terorizmas

ir politinis persekiojimas (bei jų sukelti katastrofiški emigracijos mastai) – iš kitos. Net ir tie, kurie nuolat ragina nepainioti meno ir politikos, pagaliau turi pripažinti, kad daugelis šiandien iškylančių situacijų negali būti ramia širdimi paliktos savieigai.

Kad ir kokia sudėtinga būtų veikimo aplinka, pastangos užtikrinti kultūrų raiškos įvairovę yra vertas priimti šiuolaikinės demokratinės visuomenės iššūkis. Matyt, taip galvojo ir 143 UNESCO valstybių narių vyriausybės, priimdamos sprendimą ratifikuoti *Konvenciją dėl kultūrų raiškos įvairovės apsaugos ir skatinimo*. Tarp šių valstybių – ir klestinčios, itin pažengusios demokratijos Skandinavijos šalys, ir skurstančios, pirmuosius žingsnius užtikrindamos demokratiją žengiančios Afrikos valstybės. Iškalbingas faktas Konvencijos naudai yra ir tas, jog tai vienintelė UNESCO konvencija, kurią yra ratifikavusi Europos Sąjunga, o Lietuva Konvencijai oficialiai pritarė viena pirmųjų – 2006 m. gruodžio 18-ąją.

Diskutuojant vienoje salėje požiūrio į įvairovę skirtumai dar labiau išryškėja, tačiau ar esama kitos išeities? Kai UNESCO diplomatai kartoja, jog šios organizacijos veikla yra visų pirma vertinga žmogiškajam orumui užtikrinti, tai nėra vien graži retorika. Neretai UNESCO tikrai yra *vienintelė vieta pasaulyje*, kurioje susitinka ir bendrai diskutuoja valstybių atstovai, kurie kitur nesusitinka ir nesikalba dėl pernelyg didelių politinių ir ekonominių skirtumų. Tačiau būtent savita įvairių pasaulio regionų kultūra ir visuotinis žavėjimasis kūrybingumu skatina kalbėtis, o kalbantis ir sužinant vieniems apie kitus kuo daugiau tirpsta išankstinės nuostatos, atrandamos ir bendradarbiavimo galimybės, kurios anksčiau atrodė neįmanomos. Tuomet pamatai švytint iš laimės akis atstovų ir tų valstybių, kurios ilgus metus kamuotos pilietinių karų, žiaurių režimų ir su tuo tiesiogiai susijusio ekonominio atsilikimo. Čia joms duodama galimybė – galimybė pristatyti savo unikalią kultūrą, didžiuotis ja, o neretai netgi atrasti joje ir ekonominio atsigavimo pažadą.

Dažnas nesusipratimas, lydintis 2005-jų Konvenciją, yra tas, kad ji nėra dar viena UNESCO *kultūros paveldui* skirta konvencija – ji neapima materialaus ir nematerialaus paveldo bei kitų paveldo formų. Ši Konvencija visų pirma siejama su šiandien šalia mūsų besiskleidžiančiomis kultūrinio (ypač – meninio) kūrybingumo formomis, pastangomis užtikrinti darnų kultūrų raiškos polilogą šiuolaikinėje visuomenėje. Galima glaustai pasakyti, kad ši Konvencija iš esmės yra dėl *kultūros politikos* bendrąja prasme. Ji aprėpia darnų valstybių kultūros valdymą (skaidrią kultūros politiką, žiniasklaidą, prieigą prie skaitmeninės aplinkos, pilietinės visuomenės įtraukimą); kultūros produktų ir paslaugų mainus, menininkų ir kultūros profesionalų mobilumą, kultūros integravimą į nacionalines darnaus vystymosi politikas (darnią kultūros išteklių sklaidą visoms vietos bendruomenėms ir pažeidžiamoms socialinėms grupėms), žmogaus teisių ir laisvių kultūros sektoriuje užtikrinimą (kultūros sričių lygybę, paramą moterims kūrėjoms ir prieigą prie kultūros produktų ir paslaugų, laisvą kultūros raišką, socialinį ir ekonominį kūrėjų statusą). Dėl vietos stokos čia negalėsime detaliau atskleisti, kaip veikia Konvencija, – jos svarbiausi tekstai skelbiami: http://unesco.org ir http://unesco.lt, – bet labai ragintume skaitytojus pačius atidžiai šiuos tekstus išnagrinėti – juose atsispindi svarbi įvairių pasaulio valstybių patirtis.

Ypač svarbus aspektas, susijęs su 2005-ųjų Konvencijos įgyvendinimu, yra kultūros ekspertų, politikų ir diplomatų pastangos atkreipti įvairių pasaulio visuomenių dėmesį į kultūros kūrinių (neapsiverčia liežuvis juos vadinti „produkcija“) *kitokį pobūdį*, būtinybę jiems taikyti ekonomines išimtis. Ši nuostata jau kuris laikas įtvirtinta prancūzakalbės Kanados ir Prancūzijos kultūros politikos kontekstuose – tai vadinamoji „kultūrinės išimties taisyklė“ (*l'exception culturelle*), visų pirma siekiant apsaugoti savo šalių kūrėjus nuo, prancūzų politikų manymu, nereikalingos ir nelygios konkurencijos su amerikietiškąja masine kultūra. Šią kultūros politikos nuostatą yra ratifikavusi 31 valstybė, tarp kurių Vokietija, Belgija, Airija, Italija ir Ispanija. Bereikia prisiminti 2008-ųjų pasaulinę ekonominę krizę ir jos niūrius padarinius įvairių (net ir labai išsivysčiusių valstybių) kultūros kūrėjams, kad suvoktume, jog neretai kūrybiniam sektoriui atstovaujantieji atsiduria tarp pažeidžiamiausių visuomenės grupių, nors sukuria savosioms visuomenėms didelę simbolinę ir ekonominę vertę.

„Dirbant po UNESCO stogu neapleidžia pojūtis, jog su tavim – visas pasaulis“, – dažnai išgirsi sakant ne pirmus metus UNESCO dirbantį ekspertą ar diplomatą. Atrodytų, jog įvairovės principas yra pati šios organizacijos esmė. Kaip minėta šio trumpo esė pradžioje, šiandien

nėra pats lengviausias laikas užtikrinti šią įvairovę, tačiau niekas negali paneigti pačios idėjos – pasaulį praturtinančios kultūrų raiškos įvairovės vertingumo. Įvairovės, kurios neapgynus tampa labai abejotinas ir visas šiuolaikinio humanizmo projektas.

Jungtinių Tautų Švietimo, mokslo ir kultūros organizacija · Pasaulio paveldo konvencija

Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencijos globalumas ir reikšmė

Valstybinės kultūros paveldo komisijos pirmininkė,
Vilniaus dailės akademijos lektorė

Evelina Karalevičienė

UNESCO

<...> kultūros paveldu laikomi ne tik visuomeninę vertę turintys objektai, bet ir juos kurianti aplinka, su kuria sąveikauja žmogus.

Vienas iš labiausiai žmoniją vienijančių veiksnių – pasaulio kultūros ir gamtos paveldas. Tačiau, kad šis turtas, bylojantis apie gamtos ir statytos aplinkos stebuklus bei jų ilgaamžiškumą, išliktų ir būtų visiems prieinamas, būtina pasaulio bendruomenės atsakomybė, įtvirtinta tarptautiniais dokumentais. Pasaulio paveldo idėja nuolat vystoma įvairių tarptautinių organizacijų, iš kurių svarbiausia – UNESCO. Šios organizacijos sudaromas *Pasaulio paveldo sąrašas* suteikia vertybėms specialų statusą ir įpareigoja valstybes nares jas išsaugoti ateities kartoms.

Suprasdamos kultūros ir gamtos paveldo reikšmę bei svarbą pasaulio vystymuisi, 1972 m. UNESCO valstybės narės Paryžiuje priėmė *Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvenciją*, atvėrusią naują puslapį pasaulinėje paveldosaugoje. Nepaisant jos garbaus amžiaus, dabartinėje globalizacijos akivaizdoje ši Konvencija vis dar laikytina vienu iš svarbiausių pamatinių paveldosaugos dokumentų, beje, inspiravusių ir daugelį kitų.

Susirūpinimas pasaulio kultūros ir gamtos paveldo vertybėmis kilo dar XX a. pradžioje, pasibaigus žmoniją sukrėtusiam Pirmajam pasauliniam karui. Tačiau konkrečiai šios Konvencijos priėmimą išprovokavo Asuano užtvankos Egipte statybos, inicijuotos 1954 metais. Įgyvendinus šias statybas turėjo būti visiškai užlieti keli Senovės Egipto kulto statiniai Nubijoje, tarp jų ir garsiosios Abu Simbelio šventyklos. Tarptautinei bendruo-

menei rūpėjo išsaugoti pasaulinės svarbos kultūros paveldo vietoves kilus realiai išnykimo grėsmei. Būtent tarptautinės bendruomenės įsikišimas buvo lemiamas veiksnys, sėkmingai suvienijęs daugiau kaip 50 pasaulio valstybių Senovės Egipto šventyklų išsaugojimo kampanijai. Tuo metu surinkta neįtikėtinai didžiulė – 80 mln. JAV dolerių suma, kurios užteko ne tik iš užliejamų teritorijų perkelti iškiliausias Nubijos šventyklas, bet išsaugoti dar tris pasaulinės svarbos teritorijas: Veneciją ir jos lagūną Italijoje, Mohendžo Daro archeologinę vietovę Pakistane bei Borobuduro budistų šventyklą Indonezijoje. Padedama Tarptautinės paminklų ir paveldo vietovių tarybos (ICOMOS), UNESCO inicijavo tarptautinio dokumento rengimą.

1965 m. JAV Baltuosiuose rūmuose surengta konferencija *Pasaulio paveldo globa*, kurioje buvo inicijuota dvejopo – kultūros ir gamtos paveldo saugojimo idėja. Kiek vėliau, 1968 m., Šveicarijoje veikianti Tarptautinė gamtos išsaugojimo sąjunga (IUCN) suformulavo panašius siūlymus. Visi jie 1972 m. buvo apibendrinti ir pristatyti Stokholme vykusioje Jungtinių Tautų konferencijoje, skirtoje žmogaus aplinkai. 1972 m. lapkričio 16 d. UNESCO Generalinėje konferencijoje Paryžiuje bendru sutarimu buvo priimtas Konvencijos tekstas, kuris tapo veiksmingiausiu tarptautinę galią turinčiu ir plačiausiai pripažintu paveldo apsaugos dokumentu. Šiandien 192 pasaulio šalys yra Konvencijos valstybės narės, tarp jų – Šventasis Sostas, Kuko ir Niujė salos, Palestinos teritorijos. Pasirašiusi Konvenciją, valstybė tampa jos valstybe nare ir įsipareigoja saugoti dabarties ir ateities kartoms savo teritorijoje esantį kultūros ir gamtos paveldą. Kad būtų užtikrintas Konvencijos priemonių įgyvendinimas ją priėmusiose šalyse, 1977 m. vykusioje 1-ojoje Pasaulio paveldo komiteto sesijoje Pasaulio paveldo komitetas patvirtino *Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencijos įgyvendinimo gaires*, kurios kaskart papildomos ir atnaujinamos atsižvelgus į pasaulio kultūros ir gamtos paveldui kylančius iššūkius.

Konvencijoje numatytos steigti pasaulio paveldą kuruojančios institucijos, sukonkretinti paveldo apsaugos principai, praplėsta pasaulio paveldo samprata, įteisinant sąvokas „kultūros paveldas“ ir „gamtos paveldas“. Pirmoji Konvencijos dalis yra skirta kultūros ir gamtos paveldo apibrėžimui, antroji dalis reglamentuoja Konvenciją priėmusių šalių pareigą saugoti gamtos ir kultūros paveldą, trečioji – Tarpvyriausybinio pasaulinio

kultūros ir gamtos paveldo globos komiteto veiklą, ketvirtoji – Pasaulinio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos fondo principus, penktoji – tarptautinės paramos sąlygas ir tvarką, šeštoji – mokymo programų principus, septintoji dalis skirta ataskaitų teikimo tvarkai, o aštuntojoje dalyje išdėstytos baigiamosios nuostatos.

Svarbiausiais Konvencijoje reikėtų laikyti jos įvade išsakomus du pagrindinius principus: visų pirma, Konvencijos valstybės narės prisiima pareigą užtikrinti savo teritorijose esančių pasaulio paveldo vertybių išsaugojimą; antra, visos susitariančios šalys pripažįsta, kad, siekiant užtikrinti pasaulio paveldo išskirtinės visuotinės vertės išsaugojimą, bendradarbiauti privalo visa tarptautinė bendruomenė. Konvencijos 1 dalies 3 straipsnis kiekvieną Konvencijos valstybę narę įpareigoja „identifikuoti ir apibrėžti jos teritorijoje esančias vertybes“ (t. y. kultūros paveldą ir gamtos paveldą). Pagal 2 straipsnio nuostatas *gamtos paveldu* laikomos: gamtos savybės, kurias sudaro fiziniai ir biologiniai dariniai ar tokių darinių grupės, geologiniai ir fiziografiniai dariniai ir vietovės, kurios yra nykstančių gyvūnų ir augalų rūšių buveinės ir savitos gamtos vietovės arba tiksliai apibrėžti arealai. Atkreiptinas dėmesys, kad šiame straipsnyje gamtos paveldu laikomos tik natūraliai susiformavusios vertybės. Šiame Konvencijos straipsnyje vartojama sąvoka „gamtinės vietovės“ nėra tolygi sąvokai „kraštovaizdis“. Priešingai, Lietuvoje vyrauja akademinis supratimas, kad kraštovaizdžio sąvoka apima tik gamtiškas vietoves. Konvencijoje teigiama, kad kultūros paveldu yra laikomos tos pastatų grupės, kurios savo architektūra, visumos darna ar sandora su kraštovaizdžiu turi išskirtinę visuotinę vertę. Taigi kraštovaizdžio sąvoka yra priskirta kultūros, ne gamtos paveldui. Gamtinės vietovės yra saugomos dėl išskirtinės vertės, kurią lemia gamtos grožio, taip pat ir išsaugojimo bei mokslo aspektai. Konvencijos 1 straipsnis apibrėžia *kultūros paveldą* – juo laikomi paminklai, pastatų grupės ir vietovės. Nors šis straipsnis reglamentuoja kultūros paveldo ir gamtos paveldo atskirtį, UNESCO sudaromame *Pasaulio paveldo sąraše* paveldas skirstomas į kultūros paveldą, gamtos paveldą ir mišraus tipo (gamtos ir kultūros) paveldą, arba kultūrinius kraštovaizdžius. „Kultūrinio kraštovaizdžio“ sąvoka nėra reglamentuota Konvencijoje, nes tuo metu pasaulyje apie tai mažai buvo kalbama. Tik gerokai vėliau, 1992–2005 m., papildytose Konvencijos įgyvendinimo gairėse atsirado (v) kriterijus, skirtas kultūriniam kraštovaizdžiui.

Prancūzija buvo viena pirmųjų Europos šalių, pripažinusi ir įstatymais parėmusi tiek žmogaus sukurto, tiek gamtos paveldo saugojimą. Šalyje veikianti Aukštesnioji vietovių, perspektyvų ir kraštovaizdžio komisija (pranc. *Commission supérieure des sites, perspectives et paysages*) rūpinasi vietovių apsauga. Komisiją sudaro platus spektras specialistų, įvairių ministerijų atstovai, parlamentarai. Anglijoje kraštovaizdžio saugojimas yra atskirtas nuo gamtos paveldo apsaugos – taigi, traktuojama, kad *kultūriniai kraštovaizdžiai* yra vietos, saugomos veikiau dėl estetinio kriterijaus ir kultūrinės reikšmės, o ne dėl jose gyvenančių augalų ir gyvūnų rūšių. Tuo tarpu Čekijos nacionaliniuose parkuose pirmenybė yra teikiama gamtos apsaugai.

Kaip nuoseklus Konvencijos paveldosauginės minties tęsinys paminėtinas 1994 m. priimtas *Naros autentiškumo dokumentas*. Jame autentiškumas laikomas esminiu kokybiniu veiksniu, lemiančiu paveldo vertes.

1991 m. Lietuva tapo UNESCO nare, o 1992 m. priėmė Konvencijos nuostatas ir taip įsipareigojo saugoti Lietuvos Respublikos teritorijoje esantį kultūros ir gamtos paveldą dabarties ir ateities kartoms. Šia nuostata remiasi šių dienų mūsų valstybės paveldosaugos sistema, kuri skiriasi nuo sovietmečiu ją reglamentavusių teisinių dokumentų, paveldą traktavusių daugiausia kaip politinį išteklių. Konvencijos tekstas į lietuvių kalbą buvo išverstas tais pačiais metais. 2006 m. Lietuvos nacionalinė UNESCO komisija atnaujino Konvencijos vertimą į lietuvių kalbą ir išvertė Konvencijos įgyvendinimo gaires.

Nagrinėjant lietuviškus teisės aktus, akivaizdžiai pastebima egzistuojanti Konvencijos sąvokų ir terminų adaptacijos painiava. Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo (NKPAĮ) 2 straipsnyje yra apibrėžtos sąvokos „kultūros paveldas“ (karta iš kartos paveldimos, perimamos, sukurtos ir perduodamos kultūros vertybės, svarbios etniniu, istoriniu, estetiniu ar moksliniu požiūriu) ir „kultūrinis kraštovaizdis“ (žmogaus veiklos sukurtas ir jo sambūvį su aplinka atspindintis kraštovaizdis). Šiame įstatyme yra atspindėta kultūrinių kraštovaizdžių svarba, pavyzdžiui, 3 straipsnis nurodo, kad nekilnojamasis kultūros paveldas yra sudėtinė kultūrinio kraštovaizdžio dalis, kurios vertingųjų savybių pobūdis taip pat gali būti pripažintas reikšmingu, o 26 straipsnis nurodo, kad nekilnojamasis kultūros paveldas integruojamas į visuomenės gyvenimą puoselėjant kultūrinį kraštovaizdį. Saugomų teritorijų įstatyme (STĮ) egzistuoja net trys „kraštovaizdžio“ sampratą reglamentuojantys apibrėžimai. Pagal šio įstatymo 2 straipsnį „kraštovaizdis“ yra žemės paviršiaus gamtinių ir antropogeninių elementų junginys. Sąvoka „kultūrinis kraštovaizdis“ yra reglamentuojama analogiškai NKPAĮ, o sąvoka „gamtinis kraštovaizdis“ taikoma natūralų pobūdį išlaikiusiam kraštovaizdžiui. Beje, STĮ 10 straipsnis aiškina, kad paveldo objektai skirstomi į gamtos paveldo objektus (saugomus gamtinio kraštovaizdžio objektus) ir kultūros paveldo objektus (nekilnojamąsias kultūros vertybes). Vadinasi, pagal įstatymą yra saugomi tik kraštovaizdžio objektai, ne pati vientisa gamtinė vietovė.

Toks šiuo metu galiojantis STĮ reglamentavimas akcentuoja ne UNESCO Konvencijos, bet vėlesnės – 2002 m. Lietuvos Respublikos ratifikuotos Europos Tarybos 2000 m. priimtos *Europos kraštovaizdžio konvencijos* nuostatas. Jos 1 straipsnis nurodo, kad „kraštovaizdis“ – tai žmonių suvokiama vietovė, kurios pobūdį nulėmė gamtos ir / arba žmonijos faktorių veikimas ir sąveika. Europos Taryba tokią nuostatą priėmė atsižvelgusi į tai, kad Europoje praktiškai nebėra grynų „gamtinių vietovių“, kurios visiškai nebūtų paveiktos žmogaus veiklos – įskaitant teigiamą (pritaikymą lankyti, taikomas veiksmingas, tačiau nenatūralias saugojimo priemones ir kt.) ir neigiamą (oro masių, vandens telkinių užterštumas ir kt.) poveikį. Tačiau galima įžvelgti ryškų skirtumą tarp Europos Tarybos *Kraštovaizdžio konvencijoje* priimtos sąvokos „žmonijos faktorių veikimas“ ir STĮ reglamentuojamos sampratos „gamtinių ir antropogeninių elementų jungtis“. Tokia įvardyta „jungtis“ labai artima UNESCO Konvencijos sąvokai „kultūros paveldo vietovės“ (kuriomis yra laikomi bendri gamtos ir žmogaus kūriniai), kurios šioje Konvencijoje nedviprasmiškai yra priskiriamos kultūros, o ne gamtos ar mišriam paveldui.

Lietuvos teisės aktuose egzistuojantis Konvencijoje priimtų sąvokų savotiškas interpretavimas iš dalies lemia teisinę painiavą bei skirtingų institucijų kompetencijos ribų neapibrėžtumą. Tai opi teisinio reguliavimo problema, kuri kitose valstybėse sprendžiama įvairiai – dėl mišraus kultūrinių kraštovaizdžių paveldo pobūdžio kai kurios šalys jų apsaugą reglamentuoja labai konkrečiais teisės aktais, pavyzdžiui, Prancūzijoje

yra priimtas įstatymas „Dėl kraštovaizdžių įsisavinimo ir apsaugos“. *Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencija* įpareigoja valstybes nares užtikrinti jų teritorijoje esančių pasaulio paveldo vertybių išskirtinės visuotinės vertės išsaugojimą. Tam būtina nacionaliniu lygmeniu parengti ir vykdyti atitinkamą valstybių politiką bei įgyvendinti strateginius veiksmų planus. Suvokiant milžinišką šios Konvencijos reikšmę paveldosauginės minties raidai, atsižvelgiant į tai, jog ji yra pamatinis dokumentas, reglamentuojantis pasaulio ir nacionalinio kultūros bei gamtos paveldo apsaugą ir jos valdymą, jau pats laikas pagalvoti apie nuoseklesnį bei aiškesnį Konvencijos nuostatų įgyvendinimą ir jų sklaidą mūsų valstybėje.

Žvelgiant į Lietuvos perspektyvas plačiau, vis dažniau akcentuojama vietos bendruomenių svarba pasaulio paveldo valdyme, siekiant tvaraus ir atsakingo požiūrio. Teisiniu aspektu ne tik aktualiausia, bet moderniausia bei keičianti paveldo sampratą yra 2005 m. Faro mieste, Portugalijoje, priimta *Visuomeninės kultūros paveldo reikšmės konvencija*, arba Faro konvencija. Joje akcentuojama prigimtinė žmogaus teisė į kultūros paveldą: kultūros paveldas yra grupė išteklių, paveldėtų iš praeities, nepriklausomai nuo to, kas yra savininkas; akcentuojama bendruomenių svarba – paveldo bendruomenė susideda iš žmonių, vertinančių tam tikrus paveldo aspektus, kurie siejasi su jų norais ir įsilieja į visuomeninius procesus siekiant perduoti paveldą ateities kartoms. Įdomu ir nauja tai, kad Faro konvencija paveldą laiko besitęsiančiu procesu, o ne baigtiniu veiksmu. Skirtingai nei Lietuvos Respublikos dokumentuose, joje kultūros paveldu laikomi ne tik visuomeninę vertę turintys objektai, bet ir juos kurianti aplinka, su kuria sąveikauja žmogus. Faro konvenciją papildė 2008 m. Kvebeko mieste, Kanadoje, priimta deklaracija, kurioje pabrėžiama vietos dvasios svarba. *Genius loci* raidą lemia pokyčių ir bendruomenių tęstinumo poreikiai. Lietuva neskuba ratifikuoti šio svarbaus dokumento, tačiau tikėtina, jog tai yra tik laiko klausimas.

Laiko klausimas turėtų būti ir galvojant apie efektyvią ir atsakingą Lietuvos pasaulio paveldo vertybių, ypač Vilniaus istorinio centro bei Kuršių nerijos apsaugą. Valstybinės kultūros paveldo komisijos iniciatyva buvo parengta Lietuvos Respublikos UNESCO Pasaulio paveldo sąraše esančių objektų apsaugos Lietuvoje įstatymo koncepcija, ji patvirtinta 2007 m.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu. Valstybinė kultūros paveldo komisija nuosekliai pasisako už tai, kad būtų tęsiamas pradėtas darbas dėl Lietuvoje esančių pasaulio paveldo vertybių apsaugos, išsaugojimo ir atsakingo jų valdymo, vietos bendruomenių bei institucijų bendradarbiavimo.

Idealiuoju atveju, kuriuo labai norisi tikėti, galėtume ne tik didžiuotis įrašytų į *Pasaulio paveldo sąrašą* objektų skaičiumi, bet ir sulaukti didesnės grąžos – UNESCO ir kitų tarptautinių organizacijų įvertinimo dėl paveldo saugojimo kokybės, atspindinčios žmogaus ir gamtos tiesioginį ryšį, sklandant ore *genius loci*, kuria rūpinasi ir kurią puoselėja bendruomenės.

Jungtinių Tautų Švietimo, mokslo ir kultūros organizacija

Nematerialus kultūros paveldas

Dabarties iššūkiai ir nacionaliniai prioritetai: nematerialus kultūros paveldas

Lietuvos kultūros tyrimų instituto
Šiuolaikinės Lietuvos kultūros skyriaus vedėja

doc. dr. Rita Repšienė

Naująja universalia metakalba įvardijamas nematerialus paveldas plečia įprastus paveldo suvokimo rėmus.

Paskelbus UNESCO *Nematerialaus kultūros paveldo apsaugos konvenciją* 2003 m. ir jai įsigaliojus 2006-aisiais, buvo atvertos galimybės įgyvendinti ir kurti šiuolaikišką tarptautinės teisės priemonę, skirtą nematerialaus kultūros paveldo ir jo tęstinumo apsaugai. Naujos šio paveldo apsaugos ir plėtros programos iškėlė kultūrinės atminties bazės ir kultūrinių praktikų puoselėjimo svarbą. *Reprezentatyvusis žmonijos nematerialaus kultūros paveldo sąrašas*, kaip vienas iš Konvencijos sklaidos ir įgyvendinimo mechanizmų, apima daugybę su tradicija susijusių ir šiandien vykdomų kultūrinių veiklų ir kuriamų vertybių. Į jį įtrauktos ir šios išskirtinės nematerialaus kultūros paveldo vertybės: kryždirbystė ir kryžių simbolika Lietuvoje (2008), Dainų ir šokių švenčių tradicija bei simbolika Estijoje, Latvijoje, Lietuvoje (2008), lietuvių polifoninės dainos sutartinės (2010).

Unikali šimtmečius siekianti kryždirbystės tradicija suteikė nacionaliniam kraštovaizdžiui savitų paveldo, kūrybos ir tikėjimo atspindžių. Mitinio mąstymo reliktai, pirmapradžiai vaizdiniai, baltiškumo refleksija, dermę su gamta liudijantis ryšys ir krikščionybė, pamaldumas, garbinimas bei tradicijos tęstinumas formavo kryžių simboliką. Kryždirbystės tradicijos šiandien – neatskiriama ritualinės tikėjimo kultūros ir meno raiška. Šiuolaikinis kryžių pasaulis, atspindintis mentalinį savitumą ir simboliškai atskleidžiamą religingumą, išsaugo kūrybinių ieškojimų ga-

limybes plėtojant tautinį kryždirbystės fenomeną – su tikėjimu, kūrėju ir gyvenimu glaudžiai susijusį ritualą.

Baltijos šalyse – Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje puoselėjama Dainų šventių tradicija ir simbolika išreiškia vienijančią galią ir patriotines orientacijas, tautinį tapatumą, kultūrinę brandą ir vertybinius pasirinkimus. Su Naujaisiais laikais sietina tradicija, atsiradusi pasaulietinių – *profanus* judėjimų – mėgėjų chorų iniciatyva, tapo oficialiai ir visuotinai pripažįstama tapatumo šventenybės dalimi. Jungiantis ir tapatumą stiprinantis šventės, kaip šiuolaikinio ritualo ir kolektyvinės santalkos, aktualumas įpareigoja saugoti svarbią profesionaliosios, mėgėjų meno ir tradicinės kultūros jungtį ir suteikti šimtmetį formuojamam šventės turiniui stabilumo bei naujumo garantijas.

Archajinį pasaulėvaizdį reprezentuojančių lietuvių polifoninių dainų sutartinių įtraukimas į UNESCO *Reprezentatyvųjį žmonijos nematerialaus kultūros paveldo sąrašą* vertintinas kaip siekis atgaivinti tradiciją, paskatinti domėjimąsi folkloru ir plėtoti unikalumo edukaciją. Rytų Aukštaitijoje gyvavusios daugiausia moterų giedamos sutartinės buvo ir šokamos rituališkai judant ratu, sukantis, trepsint ir linkčiojant, o kaip instrumentinis fenomenas jos daugiausia buvo atliekamos vyrų, grojant įvairiais pučiamaisiais instrumentais – skudučiais, lumzdeliais, ragais, daudytėmis ir penkiastygėmis kanklėmis, taip praplečiant žanro interpretacines galimybes ir patvirtinant apeiginį sutartinių pobūdį. Sakralumą atspindintis sutartinių lobynas yra šiuolaikinio apeigiškumo kūrybiškų muzikinių ir vizualinių interpretacijų šaltinis (minėtina Broniaus Kutavičiaus oratorija „Paskutinės pagonių apeigos“), teikiantis erdvę kūrybiniams atradimams.

Svarbūs ir kiti sąrašai – vertybių, kurioms reikalinga neatidėliotina apsauga, Gerosios patirties registras, kurie veikia kaip veiksmingos UNESCO *Nematerialaus kultūros paveldo apsaugos konvencijos* įgyvendinimo priemonės.

Šiandien *Nematerialaus kultūros paveldo apsaugos konvencija* vadinama svarbiausiu pasaulio nematerialaus kultūros paveldo formų įvairovės išsaugojimo ir darnaus vystymosi užtikrinimo veiksniu, išplėtusiu pasaulinės ir nacionalinės reikšmės paveldo sampratą. Svarbi simbolinė Konvencijos sąlygojamo *Reprezentatyviojo žmonijos nematerialaus kultūros paveldo sąrašo* reikšmė – pabrėžti ne tik nematerialaus paveldo įvairovę, bet ir pastarųjų dešimtmečių novatoriško mąstymo, paveldo, tradicijų ir veiklos kaip praktikos sąsajas, stiprinti tapatumo savitumą ir skatinti bendruomeniškumo bei tvarumo jausenas.

Naująja universalia metakalba įvardijamas nematerialus paveldas plečia įprastus paveldo suvokimo rėmus. Nematerialaus kultūros paveldo samprata apima ir tradicijas, ir gyvenimo raiškos formas, paveldėtas ir perduodamas iš kartos į kartą, – žodinės kūrybos ir pasakojimo tradicijas, scenos meną, papročius, apeigas, šventinius renginius ir kasdienybės reiškinius, žinias ir praktikas, susijusias su tradiciniais amatais, gamta, kūryba ir visatos žiniomis.

Nematerialaus kultūros paveldo sąvokos įteisinimas pakeitė ir praplėtė tradicijos supratimą ir jos paskirties pobūdį, teisinė bazė, kurią parengė UNESCO, konsultuodamasi su 195 pasaulio valstybėmis, įteisino naujus požiūrius ir aktualias kultūros sklaidos bei komunikacijos tendencijas. UNESCO *Reprezentatyviojo žmonijos nematerialaus kultūros paveldo sąrašo* pagrindinis tikslas – užtikrinti geresnį nematerialaus kultūros paveldo žinomumą, atkreipti dėmesį į jo svarbą, skatinti tarpkultūrinį dialogą ir pagarbą kultūrų įvairovei. Toks dvasinis vertybių ir tradicijų artumas, kaip armėnų ir lietuvių kryždirbystė, Užgavėnių persirengėliai Vengrijoje, amatininkų kuriamos tradicinės kaukės ir populiarios eitynės, karnavalai visame pasaulyje, tradiciniai amatai, vaistinių žolelių rinkimas ir polifoninės dainavimo tradicijos, liudija neįtikėtiną tarpkultūrinį ir egzistencinį bendrumą.

Ratifikavusi *Nematerialaus kultūros paveldo apsaugos konvenciją* Lietuva, kaip ir kitos šalys, ne tik įsipareigojo vadovautis joje įtvirtintomis nuostatomis, bet ir rengti bei nuolat atnaujinti savo teritorijoje esančio nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadą, UNESCO laikomą vienu svarbiausių nacionalinės kultūros politikos uždavinių telkiant bendruomenes, skatinant kūrybingumą ir vystant kultūrinį turizmą.

Visos Konvencijos valstybės narės skatinamos rengti nematerialaus kultūros paveldo sąvadus, vadovaujantis Konvencijoje įtvirtintomis nema-

terialaus kultūros paveldo apibrėžimo nuostatomis ir nematerialaus kultūros paveldo atrankos į UNESCO sąrašus kriterijais. Jie suteikia orientacines gaires ir parodo platų galimybių spektrą, pradedant žmogaus kūrybos šedevrais ar konkrečių bendruomenių kultūrinėmis ar istorinėmis tradicijomis, esančiomis kultūrinės tapatybės dalimi, išsiskiriančiomis gyvosios kultūrinės iš kartos į kartą perduodamos tradicijos įrodymais, ir baigiant dėl nepakankamų apsaugos priemonių, urbanizacijos, sparčių visuomenės transformacijos ar kultūros sandūros skatinamų kaitos procesų vertybei gresiančių išnykimo pavojų įvertinimu.

Įtrauktas į Lietuvos nacionalinio kultūros centro veiklos programą nacionalinio nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvado rengimas turėtų šiemet įgauti realų pavidalą. Sudarant sąvadą turėtų būti orientuojamasi į iš bendruomenių kylančias iniciatyvas, kaip į aktualią kultūrinę ir socialinę veiklą, laikantis lygiavertiškumo, o ne hierarchijos požiūrio (Konvencijoje dėstomas požiūris).

Naujausi UNESCO sprendimai, susiję su pagarba žmogaus teisėms ir vietos tautų paveldu, rengiant nematerialaus kultūros paveldo etikos kodekso modelį susilaukė didelio susidomėjimo. Dvylika nematerialaus kultūros paveldo apsaugos etikos principų, parengtų išlaikant Konvencijos dvasią, yra pamatinių siekiamybės principų rinkinys, kuris teigia gerąją praktiką vyriausybėms, organizacijoms ir asmenims, tiesiogiai ar netiesiogiai susijusiems su nematerialiu kultūros paveldu. Šių principų nuostatomis siekiama užtikrinti išskirtinę moralinę ir finansinę bendruomenių teisę į nematerialų kultūros paveldą ir su juo susijusį materialųjį (objektus, artefaktus, kultūros ir gamtos vietoves, atminties vietas), be kurio nematerialusis negali gyvuoti, pagarbą bendruomenėms ir paprotinei teisei, susijusiai su prieiga prie nematerialaus kultūros paveldo, skatinti valstybes pripažinti gyvąją (dinamišką ir nuolat kintančią) nematerialaus kultūros paveldo prigimtį bei jo indėlį į taiką ir darnų vystymąsi.

Grėsmės ir pavojai nematerialiam kultūros paveldui, turint galvoje ir dekontekstualizaciją, ir suprekinimo galimybę, ir reprezentatyvumo praradimą, ir virsmą statiškais muziejiniais eksponatais ar sustingusiomis vertybėmis, reikalauja nuolatinio dėmesio ir susitelkimo.

Kultūrinės įvairovės ir paveldo praktikų puoselėjimas bendruomenėje, tradicijos, kaip kolektyvinės veiklos, perduodamos iš kartos į kartą, ir kaip bendruomenės gerovės liudijimo, įvertinimas nacionaliniame sąvade suteiktų naujų kūrybinių iššūkių ir skatintų šiuolaikišką nematerialaus kultūros paveldo saugojimą.

Jungtinių Tautų Švietimo, mokslo ir kultūros organizacija

Pasaulio atmintis

Dokumentinis paveldas: įmanoma UNESCO misija

Vilniaus universiteto profesorius, Bibliotekininkystės ir informacijos mokslų instituto direktorius

doc. dr. Arvydas Pacevičius

Dokumentinis paveldas atskleidžia bendruomenių mąstymo, atradimų ir pasiekimų evoliuciją, yra praeities palikimas dabarties ir ateities pasauliui.

Jei netikėtai paklaustume eilinį Lietuvos pilietį, kas yra dokumentinis paveldas, greičiausiai sulauktume migloto atsakymo apie šlovingą valstybės praeitį garsinančius ir politinę galią liudijančius archyvus. Labiau išprusęs paminėtų Lietuvos Metriką, o besidomintis „istorijos detektyvais“ – dar ir Vasario 16-osios Nepriklausomybės Aktą, Martyno Mažvydo *Katekizmą* ar bažnytines metrikų knygas. Visi būtų teisūs. Mat kalbame tiek apie valstybei, tiek jos piliečiams, o žvelgiant iš UNESCO 1992 m. pradėtos vykdyti programos *Pasaulio atmintis* (*Memory of the World*) perspektyvos – visai žmonijai reikšmingą, bendrą, įvairialypį istorijos ir kultūros palikimą. Jis apima ne tik pavienius raštijos paminklus (spaudinius, rankraščius) ir jų rinkinius, bet ir vaizdo bei garso dokumentus, t. y. „žmonių veiklos procese užfiksuotą informaciją, nepaisant jos pateikimo būdo, formos ir laikmenos“[1].

Nors teoretikai, pratęsdami Paulio Otlet (1868–1944) dar XX a. 4 dešimtmetyje suformuluotą mintį apie dokumentą kaip kristalizuotą mintį ir kokio nors fakto ar idėjos materialią išraišką[2], tebesiginčija, kokios yra dokumentinio paveldo apibrėžties ribos, galima sutikti, kad platesnis požiūris leidžia aprėpti didžiulę jo išteklių įvairovę globaliame pasaulyje, atkreipti dėmesį į tarpdalykinius paveldo objektus ir rinkinius. Iš jų paminėtini herbariumai, mokslinė-techninė dokumentacija, egodokumen-

[1] Taip *dokumentas* apibrėžiamas Lietuvos Respublikos dokumentų ir archyvų įstatyme.
[2] Paul Otlet, *Traité de documentation*, Editiones Mundaneum, 1934.

tika, kino ir foto archyvai ir kt. Platesnis žvilgsnis aprėpia ir dokumentų turinio sklaidą tinklaveikos visuomenėje bei skaitmeninimo poreikius. Jie gerokai praplečia dokumentinės komunikacijos sampratą, tradicinį dokumento gyvavimo ciklą papildydami tokiomis reikšmėmis ir veiklomis kaip *įpaveldinimas, interpretacija, reprezentacija*, *atminties konstravimas, socialinė sklaida.* Kita vertus, archyvai ir kitos atminties institucijos nebėra vien senienų sankaupos ir užkonservuotos atminties telkiniai, bet vietos, kuriose vyksta nuolatinis istorinės atminties perkūrimas, kurio metu ne tik pasiekiamas susitarimas dėl paveldo vertės ir reikšmės, bet ir praturtinama kolektyvinė atmintis ir įtvirtinama socialinė galia[3]. Taigi, dokumentinis paveldas yra neįkainojamas istorijos ir pasaulio civilizacijos raidos liudytojas, žinių apie kultūrų ir tautų įvairovę šaltinis, kolektyvinės atminties archyvas. Todėl jo reikšmę įvairioms žinijos sritims, taip pat bendruomenių tapatumo formavimui bei tarpusavio supratimui ir pažinimui sunku pervertinti.

UNESCO pateikta dokumentinio paveldo samprata iš esmės atitinka pirmiau išvardytus bruožus. „Pasaulio atmintis“ čia suprantama kaip „dokumentuota žmonijos kolektyvinė atmintis, jos dokumentinis paveldas, kuris sudaro didelę pasaulio kultūros paveldo dalį“[4]. Dokumentinis paveldas atskleidžia bendruomenių mąstymo, atradimų ir pasiekimų evoliuciją, yra praeities palikimas dabarties ir ateities pasauliui. Kuriant programą *Pasaulio atmintis* (tarp jos iniciatorių paminėtini Lietuvos atstovai Henrikas Juškevičius, Ugnė Karvelis, Darius Kuolys), be aiškaus dokumentinio paveldo bendrakultūrės reikšmės supratimo, buvo atsižvelgta į grėsmes ir netektis siekiant užtikrinti ilgalaikę dokumentinio paveldo apsaugą ir prieigą, matant Europoje ir kituose pasaulio regionuose XX a. 10 dešimtmetyje įsiplieskusius etninius ir karinius konfliktus ir vykstančias (geo)politines permainas. Suvoktos ir natūralaus senėjimo, stichinių nelaimių grėsmės, taip pat informacinių ir komunikacinių technologijų skverbties iššūkiai, atvėrę didžiules galimybes, o kartu sukėlę tam tikrą sumaištį organizuojant standartizuotą prieigą, saugojimą, apskritai valdant paveldo rinkinius. Remiantis tokiu supratimu buvo suformuluoti

[3] Terry Cook, Joan M. Schwart, Archives, Records, and Power: From (Postmodern) Theory to (Archival) Performance. *Archival Science*, no. 2, 2002, p. 172.
[4] *Memory of the World. General guidelines to safeguard documentary heritage*. Prepared by Ray Edmondson. Revised edition, 2002, p. 2.

pagrindiniai programos tikslai, nukreipti į esmines dokumentinio paveldo *išsaugojimo, prieigos ir sklaidos* veiklas. Jos apima reikšmingo paveldo identifikavimą, atminties institucijų bendradarbiavimą, dalijimąsi gerąja patirtimi, projektų, padedančių išsaugoti dokumentinį paveldą, inicijavimą; elektroninių katalogų kūrimą, skaitmeninimą ir turinio sklaidą internete; paveldo objektų ir rinkinių populiarinimą, vertės supratimo ir paveldosauginės savimonės ugdymą. Atrodo, kad *atminties* sandas kuriant programą vaidino daugiau simbolinį vaidmenį, nors akivaizdu, kad visais laikais archyvai, bibliotekos ir muziejai rūpinosi kultūrinės atminties išsaugojimu. Kita vertus, atminties konceptas programoje reiškia universalumą, galimybę aprėpti viso pasaulio dokumentinio paveldo įvairovę ir juo dalintis išnaudojant internetą, medijas, publikacijas spaudoje.

Kertinėmis *Pasaulio atminties* programos veikimo priemonėmis tapo tarptautinis, taip pat regioniniai ir nacionaliniai dokumentinio paveldo registrai. Tarptautinis registras pradėtas pildyti 1997 metais. Kas dveji metai UNESCO Generalinis direktorius Tarptautinio patariamojo komiteto teikimu į jį pagal nustatytą tvarką ir apibrėžtus kriterijus įtraukia pasaulinės reikšmės dokumentinio paveldo objektus. Kriterijai – universalūs ir talpūs, leidžiantys paraiškas teikiančioms šalims juos taikyti kūrybiškai. Įtraukti objektai labai skirtingi turinio, kilmės, laiko ir vietos, formos, sukūrimo laikmenos ir kitais aspektais. Tarp jų yra dokumentų, siekiančių antiką, kolonijinius laikus bei XX ir XXI a. politines pervartas, liudijančių etninių bendrijų savitumus ir valstybių istoriją, atskleidžiančių garsių menininkų, mokslininkų kūrybą. Pažymėtina, kad šalia pavienių dalykinių, politinę istoriją liudijančių dokumentų (1789–1791 m. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija; 1914 m. liepos 28 d. Austrijos–Vengrijos telegrama, skelbianti karą Serbijai), į registrą įtraukiami ir asmenų archyvai (Hanso Christiano Anderseno, Astridos Lindgren, Nobelio šeimos). Tarp įdomesnių, nestandartinių objektų – Paulio Otlet ir Henri La Fontaine’o XIX a. pabaigoje sukurtas Universalios bibliografijos katalogas, paremtas dešimtaine klasifikacija (Belgija); Čekų ir slovakų savilaidos periodikos kolekcija (*Libri prohibiti*, 1948–1989) (Čekija); seniausiąja Europos knyga vadinamas *Derveni* papirusas, sukurtas apie 340 m. pr. Kr. (Graikija); samių Skolt kaimo bendruomenės archyvas (Suomija); Karolio universiteto Prahoje 526 tezių rinkinys (1637–1754) (Čekija). Vokietijos ir Olandijos iniciatyva į registrą įtrauktas Karlo

Marxo ir Friedricho Engelso palikimas – *Komunistų partijos manifesto* ir *Kapitalo* autografai, kaip dokumentai, „padarę didžiulį poveikį socialistų, komunistų ir kitų revoliucinių judėjimų raidai XIX ir XX amžiuose“. Formos požiūriu registras apima papirusus, senuosius rankraščius arabų, persų, kinų ir kitomis kalbomis, viduramžių kodeksus, laiškus, natas, pašto ženklus, plakatus, fotografijas, fonogramas ir kt. Registras atitinka plačią dokumentinio paveldo definiciją ir aprėpia visą dokumentuotą istoriją nuo molinių lentelių iki filmų, garso įrašų ar skaitmeninių bylų.

Šiuo metu tarptautiniame dokumentinio paveldo registre – daugiau nei 350 įrašų. Jame šalys suskirstytos į Afrikos, Arabų valstybių, Azijos ir Ramiojo vandenyno, Lotynų Amerikos ir Karibų jūros, Europos ir Šiaurės Amerikos regionus[5]. Pastarajame daugiausia dokumentinio paveldo objektų turi Jungtinė Karalystė ir Lenkija (po 14), Rusija (13), Prancūzija (12), Ispanija ir Švedija (po 6), Čekija (5). Lietuvą registre reprezentuoja dvi dokumentų kolekcijos – „Baltijos kelias – žmonių grandinė, sujungusi tris valstybes laisvės vardan“ (paraiška teikta kartu su Latvija ir Estija) ir „Radvilų archyvai ir Nesvyžiaus bibliotekos kolekcija“ (paraiška su Baltarusija, Lenkija, Rusija, Suomija, Ukraina). Po vieną įtrauktą objektą registre turi Baltarusija, Estija, Kroatija, Graikija, Airija, Slovėnija, po du – Islandija, Latvija, Ukraina; po tris paveldo objektus pristato Suomija, Serbija, Slovakija, Šveicarija, po keturis – Gruzija ir Izraelis. Taigi, Lietuva registre atrodo gerai ir netgi lenkia tokias šalis kaip Airija ar Graikija. Kita vertus, registre esama daugiau dokumentų, kilme, raida, turiniu susijusių su Lietuva. Tarp jų – Meksikos aškenazių bendruomenės tyrimų ir dokumentacijos centro XVI–XX a. kolekcija, atspindinti iš Vidurio ir Rytų Europos, taip pat Lietuvos emigravusių žydų kultūrą, apimanti 16 000 raštijos vienetų ne tik jidiš ir hebrajų, bet ir lenkų, rusų bei lietuvių kalbomis. Taip pat iš istorinės Lietuvos (Palenkės) kilęs X a. Supraslės kodeksas (*Codex Suprasliensis*) bažnytine slavų kalba, kurį 1823 m. Supraslės bazilijonų vienuolyne atrado ir tyrinėjo Vilniaus universiteto profesorius Mykolas Bobrovskis. Vėliau rankraštis buvo iš Lietuvos išvežtas ir dabar dalimis saugomas Rusijos, Lenkijos ir Slovėnijos bibliotekose (Lietuvoje esama nuorašų). Su Lietuva susiję nemažai į registrą įtrauktų

[5] http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/memory-of-the-world/register/access-by-region-and-country/.

Lenkijos kolekcijų – Literatūros instituto Paryžiuje „Kultūra“ archyvas (1946–2000), kurtas Jerzio Giedroyco; XIX a. Lenkų biblioteka Paryžiuje (Adomo Mickevičiaus muziejus); Edukacinės komisijos 1773–1794 m. archyvas ir kt.

Be tarptautinio registro, UNESCO šalys narės rengia nacionalinius dokumentinio paveldo registrus, kuriuose objektai yra suskirstyti į nacionalinės ir regioninės (europinės) reikšmės dokumentus. Lietuva tokį registrą pradėjo pildyti 2006 m. įtraukusi į jį pirmąją lietuvišką knygą – 1547 m. Martyno Mažvydo *Katekizmą*. Nacionaliniame registre iš viso įrašyti 63 dokumentai: 32 iš jų pripažinti regioninės (europinės) ir 31 – nacionalinės reikšmės. Atrenkant dokumentus į šį registrą vadovaujamasi panašiais į tarptautinio registro kriterijais (objekto sukūrimo laikas, vieta, kūrėjas, turinys, forma), tačiau čia, be tarptautinio matmens, svarbūs ir lituanistiniai požymiai – dokumentinio paveldo objekto reikšmė esminei lietuvių kalbos, kultūros, visuomenės elgesio, religijų, meno, politikos plėtrai ir Lietuvos socialinis, etninis, visuomeninis kontekstas, kuriame objektas sukurtas. Nacionaliniame registre, kaip ir tarptautiniame, aptinkame pavienių rankraštinių dokumentų ir spaudinių. Tarp pirmųjų, be kita ko, paminėtinas 1990 m. kovo 11 d. Aktas dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo, Vilniaus universiteto 1578–1579 m. steigimo dokumentai, 1495 m. Avraamkos metraštis, XV–XVI a. Žirovičių (Sapiegų) evangelija, 1650 m. Vilniaus akademijos laurai, XIX a. Vilniaus medicinos draugijos narių registracijos Aukso knyga, XIX a. fotografijų albumas iš Michailo Muravjovo muziejaus archyvo; Jurgio Matulaičio 1918–1919 m. dienoraštis. Spausdintiniam paveldui atstovauja Jano Seklucjano Karaliaučiuje 1545 m. išleistas *Paprastas katekizmo tekstas paprastiems žmonėms* lenkų kalba, Jono Jaknavičiaus 1647 m. *Lenkiškos ir lietuviškos evangelijos*, Jono Rikovijaus 1685 m. *Naujos giesmių knygos*, Pranciškaus Šrubauskio 1725 m. *Katekizmas*, o kolekcijoms – XIV a. pabaigos–XX a. I pusės dokumentai bažnytine slavų kalba, Šiaulių kraštotyros draugijos 1927–1940 m. etnografinis archyvas, Mstislavo Dobužinskio, Vlado Putvinskio-Pūtvio, Juozo Miltinio archyvai, Kristijono Donelaičio rankraščiai, Lietuvoje 1759–1900 m. leistos knygos hebrajų kalba ir kt. Tarp vaizdo ir garso dokumentinio paveldo paminėtini: Juzefo Naronovičiaus-Naronskio Biržų kunigaikštystės 1645 m. žemėlapis; 1568 m. grafikos darbas *Gardino vaizdas*; Jono Rustemo XIX a. piešiniai

ant beržo tošies; Lietuviškų šelako XX a. pradžios plokštelių kolekcija; Lietuvių liaudies muzikos 1908–1949 m. fonogramų kolekcija; 1927 m. kino siužetas *Lietuvos patriarcho dr. Jono Basanavičiaus laidotuvės*; Wilhelmo Janiselio 1949–1958 m. tremties fotografijos ir kt. Pažymėtina, kad instituciniu požiūriu nacionaliniame sąraše archyvai, bibliotekos ir muziejai atstovaujami gana proporcingai, o pateiktų objektų skaičiumi lyderiauja valstybinės reikšmės bibliotekos (Vilniaus universiteto, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių, Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo) ir archyvai (Lietuvos centrinis valstybės, Lietuvos valstybės istorijos).

Apibendrinant galima teigti, kad Lietuvoje dokumentinio paveldo saugojimo ir pristatymo visuomenei veikla išnaudojant programos *Pasaulio atmintis* teikiamas galimybes vykdoma gana aktyviai. Dokumentinio paveldo registrai, ypač nacionalinis ir regioninis, yra subalansuoti, iš esmės atskleidžia svarbiausius šalies atminties institucijose saugomus išteklius, atspindi unikalumą ir bendražmogišką pasaulinę kultūrinę-istorinę vertę. Kita vertus, registre istorikas ir teisininkas galbūt pasigestų Lietuvos Statuto, o kalbininkas ar teologas – Jono Bretkūno Biblijos. Turint omenyje didelį Lietuvos dokumentinio paveldo išsklaidymo svečiose šalyse laipsnį (Kijevo Psalmynas, Laurušavo Evangelija, Lietuvos Metrika, Vilniaus universiteto archyvas, Žygimanto Augusto ir Strašūno bibliotekos, Pranciškaus Skarynos rašytinis paveldas, didikų ir bažnytinių institucijų archyvai ir bibliotekos ir kt.), rekomenduotina atitinkamoms institucijoms aktyviau bendradarbiauti tarptautiniu ir nacionaliniu lygmenimis rengiant sutelktines paraiškas, identifikuojant reikšmingus objektus, atliekant tyrimus ir vykdant skaitmeninę *repatriaciją*. Gražus tokio bendradarbiavimo pavyzdys *Pasaulio atmintyje* – Motiejus Korvino bibliotekos (*Bibliotheca Corviniana*) kolekcijos pristatymas (kolektyvinė Austrijos, Belgijos, Prancūzijos, Vokietijos, Vengrijos ir Italijos paraiška). Nacionalinio tarpinstitucinio bendradarbiavimo paskata galėtų tapti Mykolo Riomerio *Dienoraščio* ar viso Riomerių giminės archyvo, saugomo keliose atminties institucijose, įtraukimo į nacionalinį-regioninį registrą iniciatyva. Ne tik svetur, bet ir Lietuvoje esama daug vertingų dokumentinio paveldo rinkinių (asmenų archyvų, institucinių bibliotekų), išblaškytų skirtingose saugyklose, kuriuos kaip kolekcijas galima įtraukti į nacionalinį ir / ar tarptautinį registrą. Ryškesni *Pasaulio atminties* tokio bendradarbiavimo pavyzdžiai – Liūveno universiteto archyvai (1425–1797), Karolio universiteto Prahoje tezių rinkinys, Cistersų Clairvaux abatijos 1472 m. biblioteka ir kt. Apskritai dokumentinio paveldo registrų pildymas skatina ne tik nuolat prisiminti mūsų saugyklų išteklius, bet priverčia pažvelgti į, mūsų akimis, *neįkainojamą* paveldą pasaulio masteliais, permąstyti jo vertes ir vietą dokumentinėje komunikacijoje bei globalioje raiškoje, aktyviau dalyvauti perkuriant istorinę atmintį.

Jungtinių Tautų
Švietimo, mokslo ir
kultūros organizacija

Povandeninio
kultūros paveldo
apsauga

Povandeninio kultūros paveldo saugojimo aktualijos Lietuvoje

Klaipėdos universiteto
Baltijos regiono istorijos
ir archeologijos instituto profesorius

habil. dr. Vladas Žulkus

Baltijos jūros dugno plotas, ištirtas siekiant identifikuoti povandeninį paveldą, sudaro mažiau kaip 10 proc. visos išžvalgytos akvatorijos.

Prieš 15 metų, 2001-aisiais, UNESCO priėmė *Povandeninio kultūros paveldo apsaugos konvenciją*, kurioje reglamentuojami povandeninio kultūros paveldo apsaugos ir tyrimo principai. Baltijos valstybės 2003 m. Vilniuje vykusioje Baltijos Asamblėjoje sutarė siekti ją ratifikuoti. Visuomenei ir suinteresuotoms institucijoms pritarus, Lietuva Konvenciją ratifikavo 2006-aisiais, o įsigaliojo ji 2009 metais. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu už Konvencijos įgyvendinimą atsakingomis institucijomis yra paskirtos Kultūros ir Švietimo ir mokslo ministerijos. Lietuva tapo pirmąja ir šiuo metu tebėra vienintelė šios Konvencijos valstybė Baltijos jūros regione. 2009 m. buvo įkurtas 12 narių šios Konvencijos Mokslinis ir techninis patariamasis komitetas. Jame Lietuvai atstovauja jau trečiajai kadencijai išrinktas prof. Vladas Žulkus. Mūsų šalis yra atstovaujama ir Baltijos jūros regiono kultūros paveldo monitoringo Povandeninio kultūros paveldo darbo grupėje. Iki ratifikuojant Konvenciją, Lietuva jau buvo prisijungusi prie *Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos, Europos kultūros, Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencijų*.

UNESCO *Povandeninio kultūros paveldo apsaugos konvencija*, siekdama išsaugoti didžiausio pasaulio muziejaus – jūrų ir vandenynų paveldą, atsižvelgia į povandeninio paveldo specifiką ir detaliai reglamentuoja jo apsaugą ir tyrimus. Šiais metais sukanka dešimtmetis nuo Konvencijos ratifikavimo Lietuvoje, todėl galime kalbėti apie pasiekimus ją įgyvendinant ir sunkumus saugant povandeninį paveldą.

Lietuva turi mažiausią akvatoriją – tik apie 1,5 proc. viso Baltijos jūros ploto. Povandeniniai tyrimai Lietuvos teritoriniuose vandenyse ir ekonominėje zonoje vyksta nuo 2001 metų. Šiuo metu yra iššvalgyta beveik trečdalis teritorinės jūros dugno, apie šeštadalis gretutinės jūros zonos ir nežymi ekonominės zonos dalis. Jūros dugno plotas, ištirtas siekiant identifikuoti povandeninį paveldą, sudaro mažiau kaip 10 proc. visos iššvalgytos akvatorijos.

Šiuo metu Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto Povandeninių tyrimų centro sudarytame registre yra sukaupta duomenų apie 50 įvairiais laikotarpiais sudužusių ir nuskendusių laivų. Senoviniai laivai buvo uraganų išmesti į krantą, sudužo priekrantėje arba nuskendo toli atviroje jūroje. Rašytinių šaltinių žinios apie mūsų vandenyse nuskendusius ir sudužusius laivus siekia XIV a. pradžią, bet ieškoma ir dar senesnių – vikingų laikų laivų. Jau atrastų laivų korpusai yra iš XVI–XX amžiaus. Keli iš XVI–XVIII a. laivų tyrinėti buvusio Lietuvos uosto Šventosios aplinkoje, kiti rasti apie Klaipėdą. Didelę dalį Lietuvos povandeninio paveldo sudaro laivai, kurie Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų metu nuskendo užplaukę ant minų, buvo torpeduoti arba subombarduoti iš oro. Atrastas 1914 m. nuskendęs vienas didžiausių to meto vokiečių kreiserių „Friedrich Carl“, 1941 m. nuskendęs vokiečių povandeninis laivas U-580, 1944 m. subombarduotas vokiečių transportinis laivas „Füsilier“ su karo pabėgėliais, 1941–1945 m. nuskandintas rusų povandeninis „Щ“ klasės laivas, daug su įvairių valstybių vėliavomis plaukiojusių prekybinių laivų.

Unikalus radinys yra užlieti priešistoriniai kraštovaizdžiai, kurie išliko po vandeniu 11–29 m gylyje toli nuo dabartinių pakrančių. Tyrinėtos miško liekanos, nedidelių ežerėlių vietos – reliktai kraštovaizdžio, egzistavusio prieš 7 500–11 000 metų. Ši gamtinė aplinka buvo labai palanki ankstyvojo mezolito žmonėms gyventi.

Povandeninio paveldo apsaugos srityje dar yra sunkumų. Lietuvos Respublikos kultūros vertybių registre šiuo metu yra 15 nuskendusių ir sudužusių laivų vietų. Vien įrašymas į Registrą negarantuoja povandeninio kultūros paveldo apsaugos: Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatyme yra numatytas laisvas priėjimas prie povandeninio kultūros paveldo objektų, o licencijų narams mėgėjams nardyti prie šio paveldo objektų praktika Lietuvoje dar netaikoma.

Kartais derinant poveikio aplinkai vertinimus nėra atsižvelgiama į radinius jūros dugne. Vertinant projektų jūroje poveikį aplinkai turėtų dalyvauti povandeniniai archeologai, be to, vystytojai privalėtų finansuoti jūros dugne aptiktų objektų vertingųjų savybių nustatymo darbus. Tik tokiomis sąlygomis gali būti įgyvendinama įsakmi Konvencijos nuostata – saugoti povandeninį paveldą *in situ*. Kai kuriais atvejais kliūtis išsaugoti tokį paveldą yra ne tik iniciatyvų ir lėšų stoka, bet ir įstatymai. Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 47 straipsnį Baltijos jūros Lietuvos akvatorija priklauso tik valstybei, todėl pajūrio savivaldybės negali aktyviai dalyvauti saugant povandeninį kultūros paveldą jūroje ir siekti padaryti jį prieinamą visuomenei. Jūros naudotojai įstatymu nėra įpareigoti Kultūros paveldo departamentui prie Kultūros ministerijos teikti informaciją apie radinius jūros dugne. Todėl 2016 m. Lietuvos nacionalinės UNESCO komisijos sekretoriatas ir Valstybinė kultūros paveldo komisija, siekdamos įgyvendinti Konvencijos nuostatas, pateikė pasiūlymą pataisyti ir papildyti Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo 9 ir 17 straipsnius įpareigojimu Lietuvos Respublikos piliečius arba su jos vėliava plaukiojančius laivus informuoti apie galimai aptiktą povandeninį kultūros paveldą teritorinėje jūroje, gretutinėje ir išskirtinėje ekonominėje zonose.

UNESCO dokumentuose akcentuojama, jog didžiausią pavojų povandeniniam paveldui kelia jo komercinis naudojimas ir plėšimas. Siekiant išsiaiškinti, kaip realiai saugomas šis paveldas Konvencijos šalyse, nuspręsta pradėti rinkti duomenis apie jo stebėsenos padėtį. Komercinis povandeninio paveldo naudojimas ir plėšimas Lietuvoje, palyginti su kitomis valstybėmis, nėra pasiekęs didelio masto, tačiau nekontroliuojami nardymai tokiam paveldui kelia realią grėsmę. Povandeninio kultūros paveldo identifikavimo ir stebėsenos veiklų finansavimas jau tampa būtinybe.

Įgyvendinant Konvencijos reikalavimus labai svarbus yra tarptautinis bendradarbiavimas, leidžiantis saugant povandeninį kultūros paveldą pasinaudoti kitų šalių gerąja patirtimi. Vienas iš pavyzdžių – stambus industrinis projektas – Roterdamo uosto Maasvlakte 2 statyba, kurio

metu buvo atlikti didelės apimties povandeninio kultūros paveldo tyrimo darbai ir imtasi visų reikiamų priemonių jam išsaugoti ir eksponuoti. Valstybės raginamos bendradarbiauti siekiant išsaugoti ypač gausų Pirmojo pasaulinio karo povandeninį paveldą. Tarp 55 Konvencijos valstybių didesnė dalis dar neturi kvalifikuotų povandeninių archeologų ir negali realiai įgyvendinti Konvencijos reikalavimų. Lietuva yra tarp tų valstybių, kuriose jau yra tinkamos kvalifikacijos specialistų ir praktikos ieškant bei tiriant povandeninį paveldą.

Viena iš Konvencijos nuostatų yra žinių apie povandeninį paveldą sklaida visuomenėje ir aktyvus bendradarbiavimas su nevyriausybinėmis organizacijomis. Konvencijos Mokslinis ir techninis patariamasis komitetas skatina valstybes aktyviau dirbti propaguojant povandeninį kultūros paveldą ir jo apsaugą, mokslinių tyrimų rezultatus siekti pateikti visuomenei populiariai ir intriguojančiai, dirbti su jaunimu, kuris sudaro daugumą narų mėgėjų pasaulyje. Jau minėto Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto Povandeninių tyrimų centro mokslininkai nuolat teikia informaciją apie povandeninį kultūros paveldą ir jo tyrimus žiniasklaidoje, paskaitose moksleiviams ir visuomenei. Efektyvi povandeninio paveldo apsauga be visuomenės pritarimo nėra įmanoma, todėl aktyvus bendradarbiavimas su nevyriausybinėmis organizacijomis ir reguliarūs susitikimai bei diskusijos su narais mėgėjais yra artimiausios ateities tikslai.

Jungtinių Tautų Švietimo, mokslo ir kultūros organizacija
IFAP Programa „Informacija visiems“

Kurianti iššūkius: „žmogaus su vėliavėle“ testas šiuolaikinei visuomenei

Vilniaus universiteto profesorius, Komunikacijos fakulteto strateginės raidos prodekanas, Muzeologijos katedros vedėjas

dr. Rimvydas Laužikas

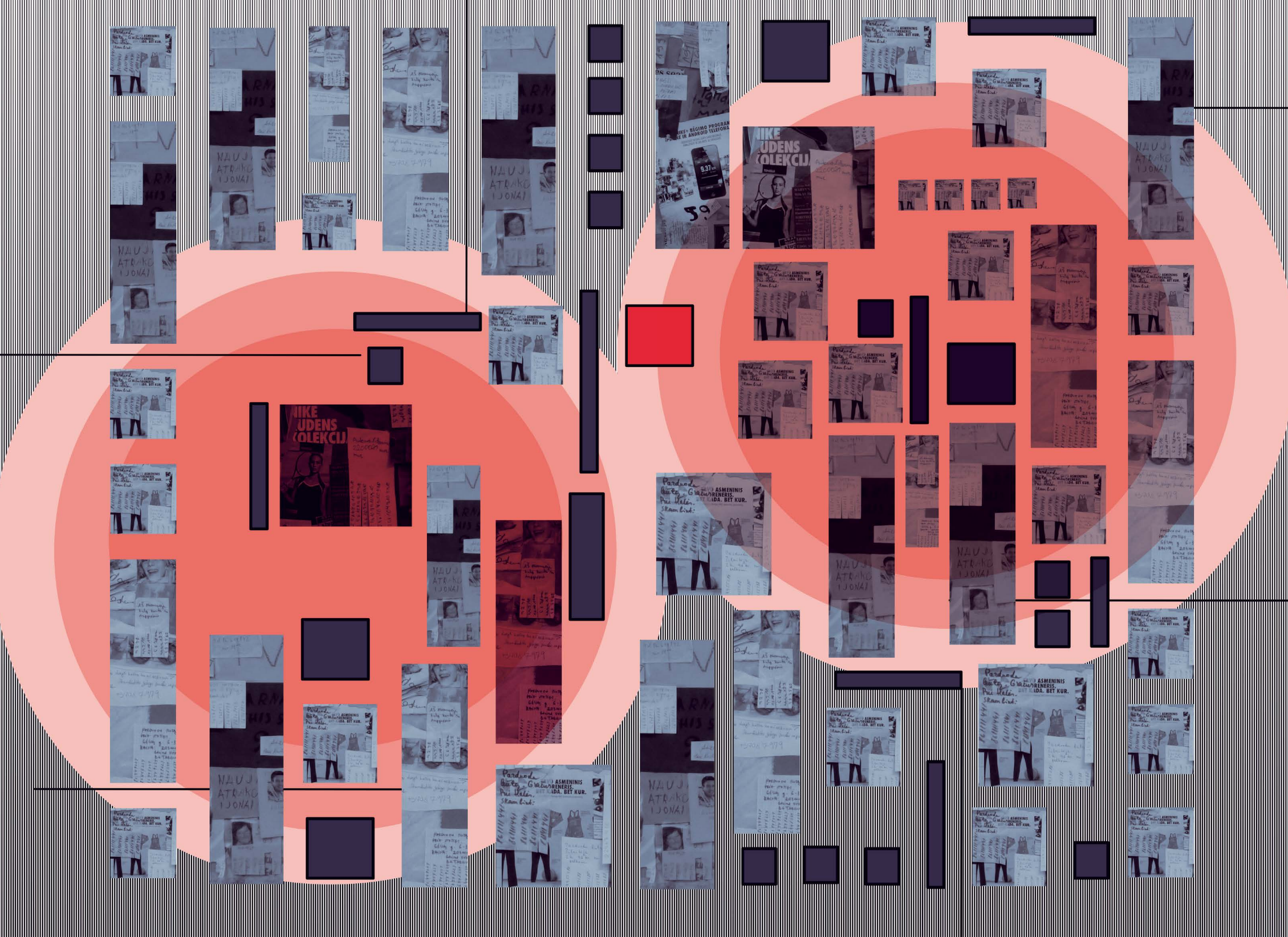

> **Žmonijos praeitis rodo, kad esame socialios, komunikuojančios būtybės, tad išradimai, palengvinantys komunikaciją, paprastai nugali draudimus.**

Informacinė visuomenė, žinių visuomenė, tinklaveikos visuomenė, globalioji visuomenė... Kiek daug pastaraisiais dešimtmečiais sukūrėme terminų, skirtų mus supantiems reiškiniams įvardyti. O kaip sunku atskleisti bei tiksliai moksliškai apibrėžti kiekvienos iš šių sąvokų turinį – kiek iečių sulaužyta mokslinėse diskusijose ginčijantis, kuris apibrėžimas geriausiai tinka dabarties fenomenui. Mes (turiu galvoje ne vien akademines bendruomenes, bet ir politikus, verslininkus, kultūros žmones ir bet kurį visuomenės narį) esame kiek pasimetę. Tie modeliai, metodai, įpročiai, sąvokos, kurie buvo tapę mūsų savastimi, kurie veikė, gelbėjo, padėjo prieš kelias dešimtis metų, – jie tarsi nebeveikia ar veikia nebe taip. Dažnas klausiame: kas atsitiko? Ir tuojau pat randame kaltininką – skaitmenines technologijas. Kadaise (vos prieš 50 metų) buvusi kelių spintų dydžio ir vandeniu iš fontano aušinama mašina tapo tokia mažutė, kad net tilpo ant rašomojo stalo, o vėliau – ir į kišenę. Beje, ir kompiuterio kaina pasidarė tokia, kad jį gali įsigyti ne vien JAV Gynybos departamentas, bet ir paprastas vartotojas. Tuo pat metu buvo suprasta, kad du bendradarbiaujantys kompiuteriai yra geriau nei vienas, o trys – geriau nei du. Taip atsirado kompiuterių tinklai, o vėliau – tarptautinis tinklas – internetas. Štai tada viskas ir prasidėjo...

Vieni skaitmenines technologijas dieviname, kiti – tarsi naujųjų laikų luditai – iš paskutiniųjų joms priešinamės. Tačiau kovodami už ar prieš technologijas neretai nepastebime vyksmo už jų. Pažvelgę į XX ir XXI amžių sandūroje įvykusias permainas pastebėsime, kad jos yra kažkuo panašios į tai, ką europiečiai patyrė XV–XIX a., kai iro nuo priešistorės žinoma že-

mės ūkio gamyba grįsta agrarinė visuomenė ir formavosi nauja – pramonine gamyba grįsta industrinė visuomenė. XVIII a. pabaigoje sukurta garo mašina davė startą gamybos technologizavimui. Fabrikuose rankų darbą pakeitė mašinos. O kiek tam buvo priešintasi! Prisiminkime, ko vertas vien 1865 m. Anglijoje įvestas ir 30 metų galiojęs reikalavimas, kad automobiliui važiuojant mieste priešais jį turi eiti žmogus su raudona vėliavėle. Ar galime ko nors pasimokyti iš istorijos? Žmonijos praeitis rodo, kad esame socialios, komunikuojančios būtybės, tad išradimai, palengvinantys komunikaciją, paprastai nugali draudimus. Automobiliai buvo stipresni už „žmogų su vėliavėle“. O kaip skaitmeninės technologijos?

Dauguma kompiuterizavimo teoretikų mąsto taip, kaip mąstė industrinės visuomenės žmonės. Jiems kompiuteris – tik dar viena nauja mašina, padidinanti gamybą. Todėl neretai yra akcentuojami *grynieji* technologiniai aspektai, mažiau dėmesio skiriant socialiniams skaitmeninių informacinių technologijų poveikio aspektams. Toks požiūris (industrinio pobūdžio technologijų išaukštinimas) nepakankamai tiksliai atspindi pastarajame dešimtmetyje įvykusius tikrovės pokyčius ir gali tapti netikslių bei neteisingų strateginio ar taktinio pobūdžio sprendimų, nesėkmingų metodikų, politinių veiklų bei projektų priežastimi. Todėl neretai dalis sprendimų (ypač tai ryšku Lietuvos viešajame sektoriuje), anot Švedijos nacionalinio archyvo direktoriaus Jonaso Palmo, virsta „juodosiomis bedugnėmis“: suryja daug lėšų, bet visiškai neduoda lauktų rezultatų.

Ką turėtume daryti? Kaip galėtume geriau suvokti kylančius iššūkius? Kur paslėptas raktas į ateities visuomenę? Pirmiausia turėtume šiek tiek pakeisti savo mąstymą. Kalbėdami apie skaitmeninių technologijų poveikį, turime atkreipti dėmesį ne tiek į technologinį aspektą, kiek į socialinio pobūdžio permainas – dėl technologijų poveikio pasikeitus visuomenės poreikiams, pasikeičia ne tik žmonių informacinė elgsena, bet ir kultūra iš esmės (kultūrą suprantant kaip visą žmogiškąją kūrybą ir jos produktus). Šią pasikeitusią kultūrą galime vadinti „skaitmenine kultūra“. Ji, o ne *grynosios* technologijos yra kurianti tikruosius iššūkius. Skaitmeninei kultūrai pažinti galime pasitelkti hipotezę apie tai, kad mūsų gyvenamasis laikotarpis yra pereinamasis tarp senosios *industrinės* ir naujos *tinklaveikos* visuomenių. Tokiu atveju praeities ir dabarties skirtumai glūdi šiuo metu matomuose konfliktuose, kurie yra tarsi *naujo* ir *seno* sandūros žymenys:

taksistų protestai dėl *Uber*; dalies vyriausybių rezistencija kriminalizuojant *dalijimosi ekonomiką* (iki skambių bylų, iš kurių bene ryškiausia buvo *Google Books* byla); algoritmuojamų veiklų robotizavimas ir tikimybė, kad jūsų darbo vietą užims robotas; biotechnologijos, dirbtinis intelektas ir vadinamasis *biohackingas* bei dėl to kylančios etinės ir egzistencinio pobūdžio diskusijos; spaudos ir informacijos prieigos laisvė; laužomos ietys dėl švietimo sistemos kaitos (ar kas nors žino, kokio profesionalo reikės po 30 metų?); galiausiai – politinio ir karinio pobūdžio konfliktai.

Šių konfliktų gili, nesuinteresuota, objektyvi mokslinė analizė sudaro sąlygas bent iš dalies suprasti visuomenėje vykstančias permainas, esamus ir būsimus iššūkius bei brėžti galimas tendencijas: hierarchinių socialinių, politinių, ekonominių struktūrų nykimą ir, anot Thomaso L. Friedmano, „pasaulio plokštėjimą“, visuomenės interesų viršenybę prieš asmens interesus, kūrybiškumo reikšmės augimą, nusistovėjusių struktūrų ribų nykimą bei naujų struktūrų ir ribų formavimąsi. Tokių tendencijų ir jų paskatintų iššūkių yra ir daugiau. Stebėdami juos galime brėžti visuomenės raidos kontūrus. Čia galėtume skirti kelis scenarijus. Pirmasis – priešintis permainoms. Automobilio, televizijos, geležinkelio ir daugybės kitų komunikaciją lengvinančių technologijų perėmimo istorinė patirtis rodo, kad šis scenarijus yra beprasmiškas. Skaitmeninių technologijų atveju aktyviausi „žmonės su vėliavėle“ yra vadinamosios X kartos atstovai, kurie gimė, užaugo, įgijo išsilavinimą ir gana ilgai dirbo be skaitmeninių technologijų. Jiems šios technologijos atrodo nesuprantamos, baugios, pavojingos, tad dažniausiai jas atmeta. Tačiau po 10–20 metų šios kartos žmonių kultūrinės, politinės ar ekonominės galios viršūnėse nebus daug, o augančios Y ar Z kartos tikrai atšauks „žmogaus su vėliavėle“ pobūdžio reglamentus. Kitus du scenarijus galėtume pavadinti „optimistiniu“ ir „pesimistiniu“. Optimistiniame scenarijuje tinklaveikos visuomenės formavimasis suvokiamas kaip visuotinė galimybė, išlaisvinanti daugumos žmonių kūrybines galias, kurios, paremtos robotų algoritmuojamomis galiomis, leis sukurti laisvesnę, demokratiškesnę, atviresnę visuomenę. Galbūt tokioje visuomenėje neturėsime mums įprastų galios struktūrų, pavyzdžiui, parlamentų, o įstatymai bus rengiami ir priimami *minios išminties* (angl. *crowdsourcing*) būdu. Pesimistiniame scenarijuje skaitmeninių technologijų poveikis visuomenei suvokiamas kaip visuotinė grėsmė, vedanti (perfrazuojant George'ą Orwellą) link naujųjų 2084 metų. Juk taip lengva, pasitelkus

skaitmenines technologijas ir visuomenės intereso prieš individo interesus viršenybę, įvesti totalitarizmą „visuomenės gerovės labui“.

Klausite, o kur čia UNESCO vaidmuo? Kokia tarptautinės organizacijos reikšmė šių iššūkių akivaizdoje? Manyčiau, jis yra esminis siekiant (nesakau, kad pasiekiamo) optimistinio scenarijaus įgyvendinimo tiek kiekvienoje šalyje, tiek tarptautinėse bendruomenėse. UNESCO reputacija yra aukšta. Tai viena iš nedaugelio daugiau ar mažiau nepriklausomų tarptautinių organizacijų, pritraukiančių labai platų ekspertų ratą (valstybės valdymo institucijos, atminties institucijos, universitetai, privatus / NVO sektoriai). Ir labai svarbu, kad šiuo keliu (UNESCO komunikacijos ir informacijos teminėse veiklose) intensyviai einama gana seniai. Dar 1990 m. buvo sukurtas atskiras UNESCO komunikacijos ir informacijos sektorius. (Įdomu, kiek tuo metu Lietuvoje buvo kompiuterių?) 2000 m. pradėta vykdyti programa *Informacija visiems*. 2003 m. UNESCO Generalinės konferencijos 32-ojoje sesijoje patvirtintas unikalus dokumentas – *UNESCO skaitmeninio paveldo apsaugos chartija*. Juk tuo metu skaitmeninis paveldas (ypač iš prigimties skaitmeninis) žengė tik pirmuosius žingsnius, o didžiausių Europoje ir pasaulyje skaitmeninio paveldo portalų (pavyzdžiui, *Europeanos*) idėjos dar net nebuvo užgimusios jų autorių galvose. Be to, skirtingai nuo daugumos kitų organizacijų, UNESCO komunikacija ir informacija suvokiama giliau ir apima ne tik (tiksliau – ne tiek) technologinius aspektus, kiek ilgalaikį informacijos technologijų poveikį asmens ir visuomenės raidai, socialinius technologijų sukeltus iššūkius ir galimus jų sprendimo kelius. Šiuo metu UNESCO komunikacijos ir informacijos sektorius apima 5 dideles temas su daugiau kaip 30 potemių. Tarp jų skaitmeninei kultūrai išskirtinai svarbios: informacijos etika, informacinis raštingumas, mokslo informacijos atviroji prieiga, dokumentinio paveldo (įskaitant skaitmeninį) išsaugojimas, nemokama ir atvirojo kodo programinė įranga, skaitmeninės erdvės daugiakalbiškumas, atvirosios prieigos mokymasis, raiškos laisvė internete, informacijos laisvė, darnios plėtros komunikacija, medijų raštingumas, bendruomenių medijos, reakcija į politinius, karinius konfliktus bei gamtos katastrofas.

Taigi, čia jau sukaupta didžiulė patirtis, kuri yra puikus pagrindas tolesnėms veikloms. Bet apie tai juk kiekvienas plačiau galite paskaityti UNESCO svetainėje internete.

Kovos prieš dopingo vartojimą sporte evoliucija ir svarba

Viešoji įstaiga Lietuvos antidopingo agentūra

Sportas – tai šventė tiems, kurie trokšta garbingos kovos, ir tiems, kurie nori ta kova gėrėtis. Garbė tiems, kurie kovoja dorai ir sąžiningai, nenusižengdami etikai.

Sportą, kaip kultūros dalį, galima suprasti labai įvairiai. Vienas iš aspektų – įtaka: tiek žmogui, kaip individui, jo vystymuisi ir vertybių sistemai, tiek grupėms, bendruomenėms, visuomenei. Vertybės gimsta žmonėms siekiant bendro tikslo ir varžantis tarpusavyje. Sporte, kaip ir kitose veiklose, konkurencija dažnai esti šalia bendradarbiavimo. Kolektyve dirbame visi kartu siekdami bendro tikslo, bet kartu konkuruojame su komandos draugais ir priešininkais. Kartais, iškilus sunkiems gyvenimo atvejams, tenka ieškoti kompromisų su savimi ir kitais. Sportininko pasirinkimas – būti sąžiningam ir švariam ir atsispirti kylančioms pagundoms nueiti lengvesniu keliu.

Dar antikos laikais graikų sportininkai laikėsi specialių dietų bei vartojo stimuliuojančius maisto produktus (pvz., grybus, augalus) ir gėrimus siekdami sustiprinti savo fizines galias ir norėdami pasiekti aukštesnių sportinių rezultatų. Strichniną, kokainą, kofeiną ir alkoholį vartojo dviratininkai ir kiti ištvermės sportininkai XIX a., kai modernioji farmakologija jau leido eksperimentuoti su įvairiais vaistų kokteiliais. 1904 m. Saint Luiso olimpinį maratoną laimėjo Thomasas Hicksas, kuris per varžybas vartojo strichnino ir brendžio kokteilį (suleistos dvi dozės, trečioji būtų buvusi mirtina).

Suprasdamos dopingo daromą žalą sportininko sveikatai ir sporto prestižui, tarptautinės sporto organizacijos ir valstybių vyriausybės imasi kovos prieš dopingo vartojimą sporte. 1961 m. Tarptautinis olimpinis

komitetas įsteigė savo medicininę komisiją. Dopingo kontrolė olimpinėse žaidynėse buvo pradėta vykdyti 1968 m.: žiemos – Grenoblio ir vasaros – Meksikos olimpinių žaidynių metu.

Valstybės vartojo skirtingus apibrėžimus, vykdė skirtingą antidopingo politiką ir taikė skirtingas sankcijas. Sankcijos už antidopingo taisyklių pažeidimus buvo dažnai ginčijamos ir kartais anuliuojamos civiliniuose teismuose. 1963 m. Prancūzija buvo pirmoji valstybė, priėmusi Antidopingo įstatymą. Tarptautinio bendradarbiavimo lydere tapo Europos Taryba, kurios parengtą *Antidopingo konvenciją* 1989 m. ratifikavo 51 valstybė. Ši konvencija tapo tarptautine priemone vieningoje kovoje su dopingo vartojimu. Tačiau vieno dokumento, kuris apibrėžia tik pagrindinius principus, nepakako.

Tarptautinis olimpinis komitetas 1999 m. vasario mėn. Lozanoje sušaukė Pasaulinę konferenciją dėl dopingo vartojimo sporte. Šios konferencijos pasiūlymas įsteigti Pasaulinę antidopingo agentūrą (angl. *World Anti-Doping Agency, WADA*) buvo įgyvendintas 1999 m. lapkričio 10 dieną. Pasaulinėje antidopingo agentūroje lygiomis dalimis atstovaujamas olimpinis judėjimas ir valstybių vyriausybės. 2003 m. sporto organizacijos ir vyriausybės vienbalsiai priėmė *Pasaulinį antidopingo kodeksą*, jis įsigaliojo 2004 m. sausio 1 dieną. Pirmą kartą kovos su dopingu taisyklės ir nuostatai tapo vienodi visose šalyse ir visose sporto šakose. Kartu buvo priimti: Tarptautinis testavimo standartas, Tarptautinis laboratorijų standartas, Draudžiamasis sąrašas ir Tarptautinis leidimų vartoti gydymui išdavimo standartas. Šie dokumentai standartizuoja dopingo mėginių paėmimo ir ištyrimo procedūras visame pasaulyje. Kodeksas bei kiti dokumentai yra nuolat peržiūrimi ir papildomi, atsižvelgiant į besikeičiančią situaciją pasaulyje. Pats Kodeksas buvo persvarstytas du kartus: 2007 m. (pakeitimai įsigaliojo 2009 m. sausio 1 d.) ir 2013 m. (pakeitimai įsigaliojo 2015 m. sausio 1 d.).

UNESCO ėmėsi iniciatyvos ir 2005 m. spalio 19 d. Generalinės konferencijos metu 191 valstybė vienbalsiai priėmė *Tarptautinę konvenciją prieš dopingo vartojimą sporte*. Ji įformina vyriausybių įsipareigojimus šioje kovoje. Iki tol valstybių vyriausybės negalėjo nacionaliniu lygmeniu įgyvendinti tokių nevyriausybinių dokumentų, kaip *Pasaulinis antidopingo kodeksas*. Konvencija suteikia galimybę valstybėms derinti savo vidaus politiką su Kodeksu ir tokiu būdu suderinti sporto taisykles su įstatymais kovoje prieš dopingo vartojimą sporte.

Lietuvos Respublikos Seimas 1996 m. ratifikavo *Europos Tarybos antidopingo konvenciją*, o 2006 m. – UNESCO *Tarptautinę konvenciją prieš dopingo vartojimą sporte*. Taip valstybė prisijungė prie tarptautinės kovos prieš dopingo vartojimą sporte.

Kūno kultūros ir sporto departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės antidopingo programai įgyvendinti įsteigė viešąją įstaigą Lietuvos antidopingo agentūrą, kuriai keliami uždaviniai susiję ne tik su mėginių ėmimu, t. y. dopingo kontrolės vykdymu, bet ir švietimu. *Pasauliniame antidopingo kodekse* rašoma: „Antidopingo programomis siekiama išsaugoti tai, kas yra vertingiausia sporte. Ta esminė vertybė dažnai vadinama sportine dvasia. Tai yra olimpizmo esmė, žmogaus tobulumo siekimas uoliai tobulinant kiekvieno žmogaus įgimtus gabumus. Tai yra garbinga kova. Sportinė dvasia yra žmogaus dvasios, kūno ir proto išaukštinimas ir ji atsispindi tose vertybėse, kurias puoselėjame sporte ir per sportą.“

Kiekviena sporto šaka turi savo taisykles – tai susitarimai, kurių laikosi visi tos šakos sportininkai, jų treneriai ir kiti dalyviai. Taisyklės nurodo ne tik tai, kas leistina, bet ir tai, kas neleistina toje sporto šakoje ar varžybose. Taigi, vienodos taisyklės visiems dalyviams – svarbi sporto dalis, sudaranti galimybes varžytis lygiomis sąlygomis ir sąžiningai nuspręsti, kuris sportininkas pasirodė geriausiai. Šalia sporto šakos taisyklių, apibrėžiančių inventorių, dalyvių skaičių, leistinus ir neleistinus veiksmus bei kitus varžybų organizavimo aspektus, svarbus vaidmuo tenka antidopingo taisyklėms, kurios taip pat privalomos visiems sporto dalyviams ir užtikrina sąžiningą ir lygiavertį varžymąsi.

Kodėl svarbi yra kova prieš dopingą sporte? Visiems leisti vartoti dopingą ir taip tikėtis sudaryti vienodas sąlygas nėra išeitis. Tai nusikaltimas sportininkui ir jo gerbėjams, pačiam sportui. Dopingas sumenkina sportą, kenkia sportininkų sveikatai ir kelia grėsmę jų gyvybėms bei nuvilia žiūrovus.

Pasaulinio antidopingo kodekso įvade rašoma, kad Pasaulinės antidopingo programos tikslai yra apsaugoti pagrindinę sportininkų teisę dalyvauti sportinėje veikloje nevartojant dopingo ir tokiu būdu visame pasaulyje stiprinti sportininkų sveikatą, sąžiningumą ir lygybę. Dopingas nesuderinamas su:
sveikata – moksliškai įrodyta, kad daugelis dopingo medžiagų turi ilgalaikį neigiamą poveikį, t. y. žaloja sveikatą, net jei iš pradžių ilgą laiką to nejuntama;
sąžiningumu – bet koks neleistino medikamento ar metodo naudojimas reiškia, kad elgiamasi taip, kaip neleistina, taigi sukčiaujama ir tenka slėpti tiesą;
lygybe – sukuriamos nevienodos galimybės dalyvauti ir varžytis.

Pasvarstykime fantazuodami! Įsivaizduokite, kad leidžiama viskas. Didelė modernių technologijų kompanija sugalvoja specialius protezus, kuriuos įstačius vietoj kojų žmogus 100 m distanciją įveiktų per 3 sekundes. Atsiranda keletas savanorių, kurie nusprendžia atsisakyti savo kojų ir pakeisti jas protezais dėl šio tikslo. Ar norėtumėte varžytis su tokiais sportininkais?

Sąžiningumas ir taisyklių laikymasis yra tokia reikšminga sporto dalis, kad per olimpinių žaidynių atidarymo ceremoniją vienas išrinktas sportininkas visų dalyvių vardu sako priesaiką: „Visų sportininkų vardu prisiekiu, kad mes dalyvausime šiose olimpinėse žaidynėse gerbdami taisykles ir jų laikydamiesi, įsipareigodami sportui be dopingo, sporto dvasiai, sporto šlovei ir savo komandų garbei.“

2015 m. minėjome UNESCO *Tarptautinės konvencijos prieš dopingą sporte* dešimtmetį. 183 valstybės yra prisijungusios prie šios Konvencijos ir taip įsipareigojusios įgyvendinti antidopingo programas, kovoti už sportininkų teisę varžytis sporte be dopingo.

Prieš Rio olimpines žaidynes 2016 m. nuskambėjo virtinė dopingo skandalų. Rusijos dopingo skandalas bei peranalizuoti testai iš Pekino ir Londono olimpinių žaidynių: iš naujo patikrinus 1243 dopingo mėginius, iš jų 98 buvo teigiami, o trečdalis (38) teigiamų testų priklausė sportininkams, kurie laimėjo medalius. Sporto gerbėjai, žiūrovai turbūt pirmą kartą istorijoje akivaizdžiai pasmerkė dopingą ir už jį praeityje diskvalifikuotus sportininkus. Arenoje pasirodžius sportininkams su *dopingo nuodėme*, publika nepatenkinta ūžė nepriklausomai nuo sportininko tautybės. Gal, siekiant išsaugoti sporto prestižą, išeitis būtų iš sportininkų, praeityje pažeidusių antidopingo taisykles, visam laikui atimti teisę dalyvauti olimpinėse žaidynėse. Galbūt tai būtų puikus stimulas kovoti sąžiningai.

Sporte egzistuoja taisyklės, kurių laikytis nelengva, nes visi siekia vieno – pergalės. Tačiau ne visi būdai pergalei pasiekti priimtini. Pergalės euforija ir jos siekimas kartais užmerkia akis, nutildo sąžinę ir priverčia priimti neteisingus sprendimus. Blogiausia, kad ne visi pažeidimai būna laiku pastebėti ar nuteista už juos. Taip išaukštinamos ne tokios vertybės, kaip pagarba varžovui, tolerancija, garbingas žaidimas, bet siekis nugalėti bet kokia kaina. Tarsi patvirtinama nuostata, jog laimi ne sąžiningiausi ir profesionaliausi, bet agresyviausi ir oportunistai – sugebantys pasinaudoti situacija. Taip susidaro uždaras ratas: kasdieniai socialiniai vaidmenys persikelia į sporto kultūrą, vėliau atkartojami sporte jie savotiškai normalizuojami ir naujoji karta ugdoma pagal tokias normas.

Būtent todėl nepaprastai svarbu rūpintis ne tik dabartinių sportininkų sąžiningumo, sąmoningumo ugdymu, bet ir šviesti jaunąją kartą. UNESCO kartu su valstybių antidopingo organizacijomis rūpinasi šiuo tikslu per bendrus projektus ir švietimo programas. UNESCO projektas, sutelktas į vertybių ugdymą per sportą (angl. *Learning values through sport*) – puiki iniciatyva, orientuota į mokyklų mokymo programas ir skatinanti atkreipti dėmesį į sportinę veiklą mokyklose ne tik siekiant ugdyti vaikų fizinę sveikatą, bet ir stiprinti asmenybes, jų sąmoningumą. Viena pagrindinių žinučių, kurią turėtume nešti ateities kartoms, labai paprasta – siekti pergalės ir konkuruoti galime nekenkdami kitiems, didžiausios pergalės pasiekiamos bendradarbiaujant, o ne kenkiant konkurentui, ir didžiausia euforija po pergalės aplanko, kai žinai, jog viską pasiekei pats – savo kūnu ir protu.

Šiuolaikinių olimpinių žaidynių atkūrėjas Pierre'as de Coubertin'as *Odėje sportui* rašė: „Sportas – tai šventė tiems, kurie trokšta garbingos kovos, ir tiems, kurie nori ta kova gėrėtis. Garbė tiems, kurie kovoja dorai ir sąžiningai, nenusižengdami etikai.“

ISBN 978-9955-718-08-6

© Lietuvos nacionalinė UNESCO komisija. 2016 m. Visos teisės saugomos.
© Iliustracijos Giedrius Jokubauskis. 2016 m. Visos teisės saugomos.

Leidinio rėmėjai:
Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija
Lietuvos Respublikos kultūros ministerija
Lietuvos kultūros taryba

Panaudotos fotografijos iš Lietuvos nacionalinės UNESCO komisijos, Lietuvos nuolatinės atstovybės prie UNESCO, Valstybinio Kernavės kultūrinio rezervato ir Žuvinto biosferos rezervato direkcijų, Lietuvos nacionalinio kultūros centro, Vilniaus universiteto bibliotekos, Vilniaus Gedimino technikos universiteto, Balio Buračo, Vytauto Daraškevičiaus, Monikos Jašinskaitės, Anos Tichomirovos, Ramūno Danisevičiaus ir Sauliaus Urbano archyvų.

Redaktorė Margarita Gaubytė
Dailininkai: Rūta Ivaškevičiūtė ir Jonas Liugaila

9 789955 718086

Jungtinių Tautų
Švietimo, mokslo ir
kultūros organizacija

**Lietuvos nacionalinė
UNESCO komisija**